

AGORA

JAARGANG 28 – NUMMER 5 – 2012

Woonpatronen

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Redactioneel: Woongenot

FOTOGRAFIE OMSLAG Tim Devos

FOTOGRAFIE REDACTIONEEL Matty Ring

FOTOGRAFIE INHOUDSOPGAVE Toon Dirckx

“Ik moet weer als een student gaan leven”, meldde een vriend laatst niet zonder gevoel voor drama. Verbaasd vroeg ik hem waarom hij weer de collegebanken inging. De beste man had na afronding van zijn studie immers alweer een tijd een goede baan. Waarop hij antwoordde dat hij eindelijk een huis had gevonden op de overvolle woningmarkt van Amsterdam. Wat er in zijn geval op neerkomt dat een zeer aanzienlijk deel van zijn salaris zal opgaan aan huur. De rest van de maand dienen er grove bezuinigingsmaatregelen gehanteerd te worden. Mijn eigen situatie is niet veel beter. Ondanks dat ik alweer een paar jaar werk woon ik nog steeds in een veredeld studentenhuus. Een stapje omhoog op de woonladder is in Amsterdam bijna onmogelijk zonder disproportioneel meer te gaan betalen.

Het voorliggende nummer *Woonpatronen* biedt duiding voor deze persoonlijke frustraties. Zo laten Toon Dirckx en Manuel Aalbers zien dat de woningmarkt slechts in beperkte mate vraaggestuurd is, instituties en marktpartijen spelen hier minstens zo'n belangrijke rol. Voor mijn toekomstige wooncarrière is hun conclusie weinig hoopgevend: 'Het overgrote deel van de huishoudens heeft slechts een gevangen keuze tussen woningtypes en kan zelf maar weinig beïnvloeden hoe hun toekomstige woning er zal uitzien.' Dat wordt nog een paar jaar afzien tussen de kratten bier en stapels afwas.

Zoals bovenstaand persoonlijk relaas illustreert, is *Woonpatronen* een themanummer dat sterk relateert aan de persoonlijke ervaringen van de

lezer. Net zoals het themanummer *Fietsen* een tijdje terug deed en het volgende nummer *Seksualiteit* ongetwijfeld zal doen. Als lezer start je niet blanco, maar vanuit je eigen perspectief dat gaandeweg het lezen van het nummer wordt aangescherpt, verbreed of bijgesteld.

Voor het vorige nummer *Borderscapes* geldt dit niet. Minder tastbaar, eerder een hulpmiddel om de wereld beter te begrijpen. Een ander voorbeeld is het themanummer over *Hypes* van ruim een jaar geleden. Ruimtelijk beleid blijkt ineens vol te zitten met luchtkastelen, lege huls en ongefundeerde causaliteitsclaims. En verdomd, zelfs in je vermeende kwaliteitskrant die iedere ochtend op de mat valt tref je de ene na de andere hype aan.

Twee type themanummers dus. Waarbij de redactie de schone taak heeft te beoordelen of een thema een tastbaar óf een nieuw perspectief biedt. Dus geen bundeltje samenvattingen van een onderzoeksproject. En al helemaal geen kritiekloze verhandeling over de nieuwe aanpak van een gemeente of adviesbureau. Soms slaagt een themanummer uitstekend, soms minder. Maar dat oordeel is uiteindelijk aan u, de lezer. Reacties op nummers horen wij graag via onze geheel vernieuwde website (agora-magazine.nl) of info@agora-magazine.nl. Aanbiedingen voor betaalbare appartementen mogen natuurlijk ook.

Peter Pelzer, Hoofdredacteur AGORA

Inhoudsopgave: Woonpatronen

Thema

- 04 **Een brede blik op hedendaagse woonpatronen**
INLEIDING Marijn van de Weijer & Wouter Bervoets
- 08 **De gevangen keuze tussen woningtypes**
ESSAY Toon Dirckx & Manuel Aalbers
- 12 **Pleidooi voor hokjesgeest**
ESSAY Pieter Hoexum
- 16 **Gezelligheidsdier zoekt woning en huisgenoten**
ESSAY Meral van Leeuwen
- 20 **Nieuwe woningtypes als wapen tegen de stadsvlucht**
CASUS Dilek Ulusoy
- 23 **Het dilemma van de collectieve actie**
CASUS Glenn Lyppens
- 28 **Duurzaam dorps wonen**
CASUS Tim Devos, Maarten Wauters, Koen Van den Troost & Michael Ryckewaert

Varia

- 34 **Crowdfunding in de openbare ruimte**
CASUS Ellen van Holstein
- 38 **Kabouter Buttplug: kunstelite versus leken**
CASUS Martin Zebracki & Mischa Dekker
- 42 **Lefebvre's stad**
KLASSIEKERS Koenraad Boogaert
- 44 **Een wetenschappelijke afdaling**
BOEKRECENSIE Jelle Brands
- 45 **ZZP'ers spelen verstoppertje**
SCRIPTIERECENSIE Inge Razenberg
- 46 **Sustainable suburbs**
VRIJE RUIMTE Arnold Reijndorp
- 47 **Colofon / Het volgende nummer**

Vernieuwd!

agora-magazine.nl

*Blijf op de hoogte | Bekijk oude nummers
Deel inhoud uit het actuele nummer*

Een brede blik op hedendaagse woonpatronen

AUTEURS Marijn van de Weijer en Wouter Bervoets

FOTOGRAFIE Marijn van de Weijer

Wonen is een thema dat iedereen raakt. Elke woonconsument heeft een specifieke woonvraag waar professionele actoren op inspelen. Zij voorzien de consument van een woning door nieuwbouw of verkoop. Deze relatie lijkt zeer rechtlijnig, maar AGORA wil daar toch vraagtekens bij plaatsen. Wordt het aanbod op de vraag afgesteld of juist anders om? In hoeverre is er sprake van (keuze) vrijheid?

Woningen kunnen in een grote verscheidenheid van configuraties worden gebouwd: van huizen voor kinderrijke gezinnen tot zorgwoningen voor alleenstaande ouderen. Iedere regio kent een specifieke woningvoorraad. Die woningvoorraad, als constituerend element van de gebouwde ruimte, ontwikkelt zich eerder langzaam. Nederland telt vandaag ruwweg 7,2 miljoen woningen tegenover 2,8 miljoen woningen in Vlaanderen. Nederland, waar de crisis hard heeft toegeslagen in de bouwsector, kent de laatste jaren een afnemende bouwproductie, waardoor de toename in het woningbestand in 2011 rond de 65.000 wooneenheden is blijven steken. Vlaanderen kent een meer stabiele aanwas die jaarlijks rond de 30.000 wooneenheden omvat. Uitgedrukt in procenten betekent dit voor zowel Nederland als Vlaanderen dat de jaarlijkse aangroei rond de 1% ligt. De historisch gegroeide woningvoorraad blijft dus een belangrijke rol spelen in het huidige woonaanbod.

Nederland en Vlaanderen worden vandaag geconfronteerd met nieuwe woonnoden als gevolg van maatschappelijke veranderingen, zoals vergrijzing, gezinsverdunding, en internationale migratiepatronen. In de hedendaagse geografie herkennen we stromingen die verklaren waarom het echter niet zo eenvoudig is om ruimte naar de hand te zetten. Dit kan zijn vanwege keuzes gemaakt in het verleden die de toekomst bepalen, of omdat de gebouwde omgeving bijeen gehouden door van elkaar afhankelijke sociale en technische

systemen nu eenmaal inert is, en gedane zaken maar moeizaam keer nemen. Bovendien laat de aanpak van de bouwsector zich ook niet eenvoudig aanpassen; elke woning is geconcipieerd binnen wettelijke marges en ontwikkeld op basis van lokale bouw- en planningsmethodes die liggen verankerd in de werkwijze van ambtenaren, ontwerpers en bouwers.

Wonen, een aanpassingsproces

De inertie van de bestaande woningvoorraad en de trage vernieuwing leiden ertoe dat veranderde woonnoden vaak dienen opgevangen te worden binnen de bestaande woningvoorraad. Dit leidt in de praktijk tot de nodige fricties. Zo blijkt vandaag in Vlaanderen meer dan de helft van de eengezinswoningen onderbezet te zijn, wat betekent dat bijvoorbeeld huizen voor een gezin van vier of vijf personen nu door kleine (één- of tweepersoons) huishoudens bewoond worden. Dit fenomeen van onderbezetting, dat zich voornamelijk in suburbane en landelijke woonzones voordoet, staat in schril contrast met het fenomeen van overbezetting in de stedelijke gebieden. Gezinnen met kinderen, niet zelden migranten, wonen daar vaak noodgedwongen op een te kleine oppervlakte. Vlaanderen houdt zich vandaag dan ook bezig met de vraag hoe te voldoen aan een groeiende vraag naar kleinere woningen op meer centraal gelegen locaties. Een voorbeeld van andere aard kunnen we in Nederland aanwijzen. Maatschappelijke ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat grootschalige naoorlogse uitbreidingswijken op de schop zijn gegaan. Hierbij valt te denken aan de Westelijke Tuinsteden of de Bijlmer, die na slechts enkele decennia geherstructureerd werden. Dit terwijl de historische Amsterdamse binnenstad al eeuwenlang onderdak biedt aan veranderende woon- en gebruikswensen; veranderingen worden er telkens opgevangen door de bestaande gebouwde structuren. Dit toont aan dat niet elke woning de tand des tijd kan weerstaan – en het is niet gezegd dat een recente woning een lange levensduur garandeert.

Oudere woningen, aangepast door verbouwing en verhoging, om te voldoen aan hedendaagse woonwensen.

Wonen kan gezien worden als een aanpassingsproces. Als een woning niet langer aangepast is aan de bewoners, dan zijn er drie mogelijkheden van aanpassen: de woning aanpassen zodat ze opnieuw aan de behoeften voldoet, verhuizen naar een aangepastere woning of de eigen aspiraties aanpassen en zich schikken naar de onaangepaste woning. De bewoners maken hierin echter niet altijd rationele keuzes. Twee huishoudens met hetzelfde inkomen, dezelfde huishoudsamenstelling en werkplaats zullen binnen eenzelfde woningmarkt in dit aanpassingsproces vaak andere keuzes maken. Afhankelijk van de betekenis die wonen voor hen heeft of afhankelijk van de functie die wonen voor hen vervult, zal men zich op een andere manier aanpassen. Dit alles beïnvloedt de manier waarop omgegaan wordt met een onaangepaste woning.

Afhankelijk van de betekenis die wonen voor iemand heeft, zal men zich op een andere manier aanpassen

Deze AGORA wil dit spanningsveld tussen woningvoorraad en woonpatronen uitklaren. We benaderen woningvoorraad en woningtypes hiervoor vanuit verschillende invalshoeken: zowel vanuit

de economie, stedenbeleid alsook vanuit de dagdagelijkse woonbeleving. Hiervoor verwisselen we regelmatig de bril van de academicus voor die van de professionele specialist of die van de bewoners. Een eerste pertinente vraag die we behandelen, is in welke mate de bewoners volledig vrij zijn in hun keuze binnen de woonmarkt. Dit debat over de keuzevrijheid wordt aangezwengeld door Toon Dirckx en Manuel Aalbers. In hun bijdrage worden de beperkingen van de vrije keuze op de woningmarkt besproken. Aan de hand van internationale voorbeelden wordt geïllustreerd dat er in woningmarkten zonder structureel overaanbod een woningvraag ontstaat vanuit het productiemechanisme, en maar deels vanuit de vraag van bewoners zelf. De belangrijkste normen en waarden die onze keuze voor een woning bepalen zijn eigenlijk al een deel voorgestructureerd door de overheid, het grootkapitaal achter de bouwproductie, en natuurlijk de huishoudens zelf, hierin beperkt door de beschikbare middelen. De overheid en het grootkapitaal werken vaak direct samen in de gekende PPS (Publiek- Private Samenwerking) - constructies. Een risico dat hier wordt aangetoond is dat er vooral gebouwd wordt voor de sociale groepen waar het meeste winst gehaald kan worden – dus aan de bovenkant van de markt. Dit leidt tot een beperkte keuze voor sociale klassen die minder te besteden hebben.

Het essay van Pieter Hoexum analyseert die keuzevrijheid vanuit een cultuurfilosofisch perspectief, en de auteur komt daarmee tot een

Nevenschikking van verschillende woningtypologieën: appartementen, rijwoningen en vrijstaande woningen.

ander perspectief op keuzemogelijkheden: namelijk dat een neutrale hokjesgeest, zonder al te veel drift tot differentiatie van planners, politici en ontwerpers, een sterke basis biedt voor individualiteit. Het is de vraag, hoe individueel we allemaal kunnen zijn, aangezien we ons toch weer conformeren aan bepaalde trends. Dit wordt in het artikel geïllustreerd door een breed spectrum aan culturele referenties, van de 'exactitudes' fotoserie tot een eigen lezing van de vaak verketterde en verguisde vinexwijken. De auteur breekt daarom een lans voor het neutrale stedenbouwkundige grid als voedingsbodemp voor individuele wensen.

Een visie, waarbij de daadkracht van institutionele actoren en bewoners naar waarde wordt geschat, lijkt de enige uitweg

Voor sommige bewoners is de keuze voor een woning minder doorslaggevend omdat het slechts om een tijdelijke situatie gaat. Studenten zijn hier een voorbeeld van. Aangezien zij tijdens hun studententijd een kamer bewonen, een woonsituatie specifiek geënt op hun levensfase die ze (vrijwel) zeker zullen verlaten na afronding van de studie. De bijdrage van Meral van Leeuwen en Jan Duppen

richt zich op het IBB complex in Utrecht, het oudste studentencomplex van die stad en aldus goed voor vele generaties bewoning. Door de tijd heeft dit complex een aantal veranderingen doorgemaakt, waardoor het wonen voor de studenten is veranderd. Toch is de kern steeds hetzelfde gebleven; het delen van een wooneenheid, bestaande uit gezamenlijke voorzieningen en kleine persoonlijke slaapkamers om zich in terug te trekken.

Inzetten op specifieke woningtypes is deel van het beleid geworden waarmee men bepaalde bevolkingsgroepen tracht aan te trekken. Bij herstructurering van stedelijke wijken wordt vaak een mix nagestreefd van zowel private als koopwoningen, van studio's voor alleenstaanden tot ruime appartementen voor kroostrijke gezinnen. De bijdrage van Dilek Ulusoy analyseert de inzet zowel van de stad Antwerpen als van private projectontwikkelaars voor het realiseren van hedendaagse woonvormen binnen de grenzen van de stad voor jonge gezinnen. De voorbije decennia heeft deze groep immers te vaak de stad de rug toegekeerd omdat de woonomstandigheden niet optimaal waren voor een gezin met kinderen. Uit analyse van verschillende projecten komt een beschrijving van drie typologieën voort, die verschillen laten zien in hun aantrekkingskracht op jonge gezinnen. De auteur komt tot de conclusie dat de publiek-private samenwerking wel enig succes boekt, en de stad er in slaagt om het marktconforme denken bij te sturen om tot een meer evenwichtig woningaanbod te komen. Kritische kanttekening hierbij is dat deze nieuwe woonvormen de suburbanisatie van de betrokken gezinnen

voornamelijk met enkele jaren vertraagt, maar nog steeds geen oplossing biedt op langere termijn.

In het artikel van Glenn Lyppens wordt dieper ingezoomd op één specifiek initiatief van bescheiden omvang, wederom in Antwerpen. In contrast met de cases in het vorige artikel, gaat het om een privé-initiatief los van zowel de stad als de projectontwikkelaars, namelijk een wooncollectief voor drie gezinnen. Het gaat hierbij dan ook om kleinschalig maatwerk, namelijk een hedendaagse invulling van een bestaand restgebied in het stedelijk bouwblok. De auteur focust dan ook op het kijkpunt van dit collectief op de woonomgeving: deze visie illustreert een 'bottom-up' georganiseerde ruimtelijke productie, met als vast element een collectieve ruimte als mediator tussen het persoonlijke en het stedelijke leven, met voldoende zorg om niet te terug te vallen op separatie en afsluiting, zoals in een 'gated community' zou gebeuren.

In de bijdrage van Tim Devos, Maarten Wauters, Koen Van den Troost en Michael Ryckewaert wordt tenslotte het perspectief van de ontwerper erbij betrokken. Op explorerende wijze bekijken de auteurs hier de mogelijkheid van een alternatief voor de beperkte keuze in het Vlaamse woonmodel, die vaak neerkomt op een ruime, vrijstaande woning in het groen of een appartement van beperkte omvang in een verstedelijkte omgeving. Zij komen tot een voorstel waarmee een gulden middenweg wordt voorgesteld tussen de twee uitersten, en waardoor ook de leefbaarheid van kleinere gemeentes versterkt kan worden.

Woonpatronen, twee benaderingen

Deze AGORA focust op 'Woonpatronen' of met andere woorden de alledaagse praktijk van het wonen en hoe dit wordt toegepast in de gebouwde ruimte. Vanuit de brede waaier aan perspectieven in de verschillende artikelen komen twee verschillende benaderingen naar voor. Een eerste benadering stelt dat de institutionele actoren – zowel publieke of private opdrachtgevers – voornamelijk inzetten op de voorziening van een woonaanbod voor die specifieke doelgroepen die politiek of financieel het interessants zijn. In deze benadering, om het scherp te stellen, vervult de bewoner louter de rol van de passieve consument die zich moet schikken naar het aanbod. Dit leidt in de praktijk tot een weinig gediversifieerd en beperkt innovatief woonaanbod. De bewoners zelf lijkt dit echter niet te deren, zij grijpen graag terug naar de zekerheden van het traditionele, het herkenbare en het eenduidige met betrekking tot de woonomgeving. Een tweede benadering die doorsluimert in de artikelen is die van de actieve en creatieve bewoner die zijn eigen woonomgeving continu aanpast aan de eigen verwachtingen. In deze visie spelen de institutionele actoren tweede viool, en schrijft de woonconsument zelf zijn of haar draaiboek van het wonen; de woonpatronen komen rechtstreeks voort uit de 'praktijk van het alledaagse', en zijn in te passen in een veelvoud aan ruimtelijke situaties, waardoor woonsituaties die op het eerste zicht beperkend of onaangepast lijken, na tweede lezing zeer bruikbaar, doeltreffend en gewild zijn. Beide interpretaties staan haaks op elkaar, maar zijn ook naast elkaar te herkennen in het woonlandschap. Ze kleuren ook sterk de kijk op de fricties in het huidige woonaanbod en de visie

inzake de grote uitdagingen in het licht van de demografische, sociale en ecologische ontwikkelingen. Voor de toekomst lijkt ons een visie inzake wonen, waarbij de daadkracht van zowel de institutionele actoren als die van bewoners naar waarde wordt geschat, de enige uitweg.

Marijn van de Weijer (marijn.vandeweijer@asro.kuleuven.be) en Wouter Bervoets (wouter.bervoets@asro.kuleuven.be) onderzoeken de staat en de toekomst van de voorraad vrijstaande woningen in Vlaanderen en zijn tevens redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2012) Historie woningbouw. [online] www.cbs.nl, geraadpleegd 6 november 2012.
- Algemene directie Statistiek en Economische informatie (2012) Bouw en industrie [online] www.statbel.fgov.be, geraadpleegd 6 november 2012.
- De Decker, P., Ryckewaert et al., M., (2010) Ruimte voor wonen, Trends en uitdagingen. Antwerpen en Apeldoorn: Garant;
- Claessens, B., Vlerick, E. & De Decker, P. (2009) Op zoek naar de betekenis van wonen, Brussel: Steunpunt Ruimte en Wonen.
- Bijker, W., Hughes, T., Pinch, T. (red.) (1987) The Social Construction of Technological Systems. Cambridge, London: The MIT Press.
- Priemus, H. (1978), Volkshuisvesting; begrippen, problemen en beleid, Alphen aan de Rijn en Brussel: Samson.
- Ryckewaert, M., De Decker, P., Winters, S., Vandekerckhove, B., Vastmans, F., Elsinga, M. and Heylen, K. (2012) Een woonmodel in transitie. Toekomstverkenning van het Vlaamse wonen. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Vanneste, D., Thomas, I. & Goossens, L., 2007. Woning en woonomgeving in België. Brussels: FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie.

De gevangen keuze tussen woningtypes

AUTEURS Toon Dirckx & Manuel Aalbers

FOTOGRAFIE Forsyth Ann

Woningen zijn er in alle smaken en geuren. Men zou dus durven denken dat het aanbod van woningen bij uitstek een uitkomst is van de diverse vraag naar woningtypes. Toch is de woningmarkt er niet eentje waar de vraag simpelweg het aanbod dicteert.

Sinds de jaren tachtig ondervinden de woningmarkten over heel de wereld sterke evoluties die niet onmiddellijk het gevolg lijken te zijn van de keuzes die de gezinnen zelf hebben gemaakt. Het lijkt er vaak zelfs op dat het omgekeerde het geval is: het aanbod van woningen creëert, vooral in een situatie zonder structureel overaanbod, haar eigen vraag. Denk maar aan de hoogste woontoren die nu haar opwachting maakt in Brussel of de eindeloze bouw van rijtjeshuizen in Nederland. Instituties op de woningmarkt structureren de vraag naar verschillende woningtypes in grote mate. Zijn worden gestuurd door bepaalde normen, waarden en reguleringen die eigen zijn aan de actoren in dit veld. Alleen binnen deze structuren van de 'creërende actoren' hebben huishoudens iets te kiezen. De uiteindelijke vraag naar verschillende woningtypes is er een van 'constrained choice', een Engels begrip dat te vertalen valt als beperkte, gedwongen of zelfs gevangen keuze. Zo ziet men dat de gemiddelde Spanjaard in een appartement woont, terwijl het land een veel lagere bevolkingsdichtheid heeft dan Vlaanderen of Nederland. Of dit een vrije keuze was, valt hoogst te betwijfelen.

Er kunnen drie lagen van instituties worden onderscheiden die de keuze uit woningtypes structureren en beperken. Ten eerste de regulering door de overheidsstructuren, niet alleen op de woningmarkt, maar ook in de ruimtelijke ordening en op de bouw- en financiële markten. De keuze van het 'grootkapitaal' van bijvoorbeeld hypotheekverstrekkers en projectontwikkelaars vormt de tweede structurerende laag. De derde laag zijn de gezinnen die hun woonsituatie structureren, binnen de beperkte middelen die ze ter beschikking hebben en de regionale/lokale context waarin ze zich

bevinden.

Deze drie lagen van instituties zorgen ervoor dat de keuze van huishoudens voor bepaalde woningtypes voorgestructureerd is. Uiteraard beïnvloeden de drie lagen van instituties niet alleen de keuze van huishoudens, maar ook elkaar. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de beïnvloeding wederkerig is, maar dat er tevens sprake is van een hiërarchie. Zo bepaalt de overheid de spelregels voor het grootkapitaal, maar zal zij ook moeten reageren op ontwikkelingen in de bouw- en financiële sectoren. De overheid heeft niet alleen invloed op het besteedbaar inkomen, maar samen met de bouwsector natuurlijk ook op de spanning op de woningmarkt.

Deze instituties zijn niet alleen beïnvloed door de interactie met andere instituties, maar ook hun voorgaande keuzes en context blijven hun uitwerking hebben. Een mooi voorbeeld van deze 'path dependency' is het trage proces van de Nederlandse vermarkting van de woningmarkt. Al sinds de eerste oliecrisis in de jaren zeventig probeert men de Nederlandse woningmarkt meer in de richting te sturen van commerciële woningbouw. Het Nederlandse woonvoorzieningsstelsel was in de eerste decennia van de Tweede Wereldoorlog echter grotendeels gebaseerd op de bouw van sociale huurwoningen. Van de ene op de andere dag kon men dus niet overgaan naar een vrije woningmarkt. Het is een gefaseerd gebeuren waarbij men stap voor stap de macht van de woningcorporaties heeft moeten beperken en de mogelijkheden voor commerciële ontwikkelaars heeft uitgebreid. Ook in Vlaanderen zien we de druk van de vermarkting. Hier worden de kleine particuliere ontwikkelaars stelselmatig uit de markt gedruwd door grotere projectontwikkelaars. De kracht van de vermarkting verloopt dus verschillend naargelang de context.

In de uitwerking van deze opzet zullen de verschillende lagen van, en de interacties tussen de instituties van voorbeelden voorzien worden. Velen zullen uitgaan van één-op-één vergelijkingen tussen

landen. Deze voorbeelden vormen illustraties van het hierboven uitgezette betoog. Het is niet de bedoeling een zeer gestructureerde vergelijking te presenteren tussen twee of meer landen – daar is geen ruimte voor binnen de lengte van een AGORA-artikel – maar het past ook niet binnen onze doelstelling om vooral de mechanismen en structuren bloot te leggen in plaats van te focussen op de gevangen keuze in bepaalde landen.

Uitsluiten en beperken

De overheid speelt een sterk sturende en beperkende rol in het gehele bouwproces. Vanaf de acquisitie van bouwgrond, het verkrijgen van een bouwvergunning, het bouwproces en zelfs tot en met de financiering van een project, allemaal zijn ze onderhevig aan structurende actoren en instituties verbonden met de overheid. Het doel is om enkele van deze instituties te identificeren en hun impact op wonen te verduidelijken via een korte wandeling door het bouwproces.

Voor het verkrijgen van bouwgrond hangt het er sterk vanaf hoeveel en waar de overheid de mogelijkheden toewijst. De Vlaamse Christelijke Volkspartij, de grootste partij met voornamelijk haar electoraat op het platteland, had schrik dat haar bevolking socialistisch ging worden indien men koos voor het wonen in de stad. Kleinere kernen kregen dus de kans door te groeien om zo het katholieke electoraat veilig te stellen. Het politieke bestel was decennialang ingesteld op een antistedelijke woontypologie die individueel ontwikkelde eengezinswoningen op het platteland promoveerde. Dit werd mogelijk gemaakt via een planningssysteem dat rijkelijk bouwgronden toeweest en de nodige juridische zekerheid hieraan verbond. Appartementen, grootschalige en eentonige ontwikkelingen krijgen daarom tot op de dag van vandaag nog steeds het label 'sociale woning' opgekleefd.

De keuze van huishoudens voor bepaalde woningtypes is voorgestructureerd

Net als in Vlaanderen geldt de eengezinswoning nog steeds als het woonideaal in Nederland. Hier verwezenlijkte men dit echter door in te zetten op een meer indicatieve en een gefaseerde planning van grote projecten waarbij de juridische zekerheid in de bouwvergunning verwerkt zat. Particulieren kregen amper de kans omwille van het beperkt grondaanbod dat hun werd toegewezen. In Groot-Brittannië kan men het meest extreme voorbeeld terugvinden van uitsluiting door het planningssysteem. Bijna elke bouwvergunning die binnenkwam voor één of enkele individuele woningen werd systematisch geweigerd omdat dit de ruimtelijke ordening in het gedrang zou brengen. Australië heeft wederom haar planningssysteem helemaal afgestemd op vrijstaande bebouwing waarbij goedkopere woonvormen zoals appartementen of aaneengesloten bebouwing bijna systematisch worden uitgesloten. Deze beslissingen zijn net zoals in Vlaanderen en Nederland geïnspireerd op een politieke

ideologie die een bepaald ideaal woontype willen voorttrekken. Alhoewel financiële markten de afgelopen jaren een vrijgeleide leken te hebben, speelt de overheid toch nog steeds een belangrijke rol om de financiering van woningen mogelijk te maken. Zowel Vlaanderen als Nederland hebben nog steeds een hypothecaire aftrek. Deze aftrek maakt het kopen van een woning veel interessanter dan het huren. De fiscale bevordering van het eigenwoningbezit is immers in beide landen vele malen kostbaarder dan het ondersteunen van huurders via huurtoeslag (Nederland) en alle investeringen in nieuwe sociale woningbouw (Vlaanderen). Gezinnen worden dus aangespoord om te kopen en niet om te huren.

De beste kersen eruit kiezen

Als de overheid eenmaal een regulerend kader heeft getekend, moeten ontwikkelaars zich binnen deze grenzen op de huizenmarkt begeven. De twee belangrijkste kostenfactoren voor ontwikkelaars zijn de kosten voor bouwgrond en de kosten voor de financiering van hun project. Laten dit nu net de twee belangrijkste consumptiegoederen zijn die heel veel macht in zich verzamelen. Aangezien de markteconomie de voornaamste manier is om goederen en diensten te verwerven, zijn het ook haar mechanismen die in belangrijke mate zullen bepalen wie er waar kan bouwen. Een eerste typisch gevolg van de markteconomie is dat winst een drijvende factor is. Veelal kiezen de projectontwikkelaars voor de gezinssamenstelling waarbij men het meeste van het inkomen kan van afromen, tweeverdieners dus. Men wil dus alleen de lekkerste kersen uitkiezen en diegene die niet voldoen aan de minimum opbrengstvoorwaarden vallen dus al snel buiten de boot. Een tweede element is dat projectontwikkelaars liever een klassenhomogeniteit nastreven, gezinnen met een lager inkomen kunnen immers de waarde van een woning onderuit halen. Het epitoom hiervan zijn de 'gated communities' waar reeds één op vijf Amerikanen leeft in een 'Common Interest Development'; een buurt ontwikkeld rond een bepaalde levensstijl. Het gevolg is dat men geen voeling meer heeft met hoe de rest van de samenleving leeft en zo een vertekend maatschappijbeeld creëert.

Zoals we al reeds hebben gezien, kan de overheid veel van de marktkrachten beperken. Echter sinds de eerste oliecrisis in de jaren zeventig is er zowel in Vlaanderen als in Nederland een sterke afname geweest van het overheidsingrijpen in de woonvoorziening. Dit is niet zonder slag of stoot gebeurd. In Vlaanderen ziet men dat onder de druk op de gemeentelijke budgetten het aantal gesubsidieerde bouwgronden sterk afneemt sinds de jaren tachtig. Gezinnen moesten bijgevolg de concurrentie aangaan met commerciële ontwikkelaars op de private grondmarkt. Zo ziet men dat in 1983 (het dieptepunt van de laatste grote vastgoedcrisis in Vlaanderen) de particulieren nog 74% van de markt in handen hadden. In 2008 – het hoogtepunt voor de commerciële woningbouw – was dit al geslonken tot 48% van alle woningen. Ook de bouw van sociale woningen onderging hetzelfde verhaal en viel sterk terug van circa 20% naar amper 3% van de woningproductie. Ontwikkelaars zagen daarentegen hun aandeel stijgen van 12% tot 49% en bepalen dus meer en meer welke soort woningen gebouwd worden. Hierbij moet nog vermeld worden dat steeds meer woningen aangevraagd door

De kleine rijtjeshuizen in Nederland zijn een compromis tussen de overheid, ontwikkelaars en de bewoners.

particulieren eigenlijk cataloguswoningen zijn, waarbij de keuze sterk beperkt is. Projectontwikkelaars kunnen de particulieren uit de grondmarkt prijzen omdat deze woontypologieën bouwen met hogere dichtheden, een betere kostenstructuur hebben en soms gewoonweg lagere kwaliteit aanbieden. Onder de druk op de vrije grondmarkt ziet men dus een toename van projectontwikkelaars en een sterke stijging van het aandeel appartementen in de nieuwbouw.

Residuele waardemethode

Ook in Nederland zien we een belangrijke interactie tussen de ontwikkelaars-overheid-gezinnen op de grondmarkt. Een belangrijk omslagpunt in Nederland was een verandering in de bepaling van de grondprijs. In de eerste decennia na de tweede wereldoorlog was de grondprijs vaak vastgelegd op basis van de bouwprijs. In de jaren negentig werd de zogeheten residuele grondwaardemethode echter dominant. Bij het gebruik van deze methode kijkt men eerst naar de verwachte marktwaarde van een woning. Daar trekt men vervolgens de bouwkosten en een winstmarge vanaf om de grondprijs te bepalen. Een woning die naar verwachting 300.000 euro zou opleveren, 170.000 euro bouwkosten kent en een marge van 10% (30.000 euro) voor winst en marketing, kreeg een grondprijs van 100.000 euro mee.

De residuele grondwaardemethode werd tussen commerciële partijen gebruikt, maar ook tussen de gemeente enerzijds en projectontwikkelaars en bouwbedrijven anderzijds. Later werd voor de verkoop van vrije kavels aan particulieren een afgeleide van de residuele grondwaardemethode geïntroduceerd. Gemeenten werden vervolgens van speculatie en prijsopdriving beschuldigd, maar dat is te simpel. Als een gemeente bijvoorbeeld slechts 60.000 euro zou rekenen voor bovengenoemde kavel, zou de woning uiteindelijk niet 40.000 euro goedkoper zijn, maar zou de woning alsnog voor 300.000 in de markt worden gezet met een hogere winstmarge als gevolg.

Door deze sterke sturing op een maximale grondprijs ten behoeve van het algemeen nut, waren projectontwikkelaars en bouwbedrijven echter gedwongen standaardwoningen te bouwen waarbij de winstmarge niet onder druk zou komen te staan door hogere bouwkosten of lagere woningdichtheden. Het verklaart, in samenhang met een bepaalde politieke ideologie in de keuze van woontypes via de ruimtelijke ordening, de bouw van vinexwijken met heel veel rijtjeshuizen in relatief hoge dichtheid in de Randstad en een combinatie van rijtjeshuizen en (half-) vrijstaande woningen in een iets lagere dichtheid buiten de Randstad. De spanning op de woningmarkt dicteert de marktprijzen die op haar beurt de grond-

prijzen dicteert. Binnen die marges, zeker in combinatie met de vrije gedetailleerde ontwikkelingsplannen in Nederland, bepaalt vervolgens de dominantie van een bepaald woningtype in een beperkt aantal prijklassen.

Dubbele boost

Ook de financiële sector kan de woningmarkt sterk sturen. Of men nu een particulier of projectontwikkelaar is, het zijn de hypotheekvertrekkers die beslissen welke projecten succesvol kunnen zijn. In tijden van kapitaalschaarste zal de bank opteren om bepaalde hypotheeken te weigeren, dit kan verbonden zijn aan een bepaalde woningsoort, die op zich verbonden is met een bepaalde wijk, wat verloederend in de hand werkt. Een projectontwikkelaar zal het dan zeer moeilijk hebben om kopers te vinden. Wanneer de kapitaalmarkten echter goed draaien, lijkt alles mogelijk. Banken 'helpen' de burger om aan zijn/haar droomwoning te geraken door een hogere leencapaciteit toe te wijzen via bijvoorbeeld langere looptijden. Dit was echter een lapje voor het werkelijke verhaal. Banken hadden immers zoveel kapitaal ter beschikking dat ze er bewust voor kozen om meer kapitaal in de woningmarkt te laten circuleren. Iedereen kreeg bijgevolg meer geld, hierdoor joeg men de prijzen de hoogte in zonder dat dit een koopkrachtverhoging met zich meebracht. De overheid deed echter net hetzelfde met de hypotheekaf trek, deze joeg ook de koopcultuur aan. Deze dubbele boost aan kapitaal zorgde voor een hoge winstgevendheid van vastgoed, deze was zelfs zo groot dat verschillende banken zelf actief zijn geworden als projectontwikkelaar, een teken aan de wand.

Door sterke sturing op een maximale grondprijzen waren projectontwikkelaars en bouwbedrijven gedwongen standaardwoningen te bouwen

Kredietlijnen zijn niet altijd beschikbaar voor de projectontwikkelaars zelf. Zo ziet men dat banken in tijden van crisis liever kleinere projecten met minder risico financieren, terwijl in tijden van economische groei men 'bijna alles' kan financieren. Meer risicovolle woningtypes, zoals bijvoorbeeld met meer dan drie slaapkamers, vermijdt men eveneens. Op dit moment ziet men zowel in Nederland als in Vlaanderen dat de reguliere, particuliere huurmarkt nog steeds niet interessant is voor institutionele investeerders (banken, pensioenfondsen, vastgoedbevakken). Ze kiezen echter wel voor de markten waarbij men een hogere 'return on capital' kan verwachten. Dit zijn in Vlaanderen de krappe markten van de studentenflats en woonzorgcentra (rusthuizen) en in Nederland de bovenkant van de huurmarkt waar de vraag beperkt is maar de marges groot kunnen zijn.

De beperkte keuze

Alhoewel de woningvoorziening normaal afgestemd zou moeten zijn op de noden van de bevolking, kunnen gezinnen veelal alleen maar reageren op het kader dat reeds gecreëerd is door de overheid en vastgoedsector. In principe heeft men bij particuliere woningbouw de grootste keuzevrijheid, maar deze kan alleen blijven bestaan bij de gratie van de overheid of bij de hoogste inkomensgroepen. Net zoals de woningprijzen, verschilt de potentiële keuze voor een woning sterk per woningmarktgebied. Gemiddeld dure regionale woningmarkten reflecteren vaak een relatief sterke economie en een aanhoudende woningvraag, maar omdat de inkomensverschillen tussen huishoudens in gespannen en ontspannen woningmarkten over het algemeen kleiner zijn dan de verschillen in woningprijzen, zien de meeste huishoudens in gespannen woningmarkten zich vaak gedwongen meer geld te betalen dan ze eigenlijk van plan waren en te wonen in een kleinere, minder luxueuze woning op een minder locatie dan gehoopt. Uiteraard woont ook niet ieder huishouden in een meer ontspannen woningmarkt in het gedroomde kasteel, maar in gespannen woningmarkten valt op dat veel huishoudens, zelfs met redelijk hoge inkomens hun woonwensen hebben moeten compromitteren aan het aanbod. Dientengevolge wonen slechts zeer weinigen in het door hun gewenste woningtype. De Franse socioloog Pierre Bourdieu heeft in zijn werk mooi laten zien hoe middenklasse huishoudens hun woonwensen steeds meer aanpassen aan het woningaanbod en veelal in standaardwoningen worden gedrukt door makelaars in de context van prijs-, locatie- en aanbodbeperkingen.

Elk huishouden is anders, maar het aantal woningtypes waaruit zij binnen haar budget en in haar regionale woningmarkt kan kiezen is voor de meeste huishoudens zeer beperkt. Het aanbod van woningen en woningtypes reflecteert eigenlijk alleen aan de absolute bovenkant van de markt de vraag. Het overgrote deel van de huishoudens heeft slechts een gevangen keuze tussen woningtypes en kan zelf maar weinig beïnvloeden hoe hun toekomstige woning er zal uitzien.

Toon Dirckx (toon.dirckx@ees.kuleuven.be) is kandidaat-assistent aan de Vakgroep Geografie van de KU Leuven en redacteur van AGORA. Manuel Aalbers (m.b.aalbers@gmail.com) heeft dit artikel geschreven aan de Universiteit van Amsterdam, maar is vanaf februari 2013 verbonden aan de KU Leuven.

Literatuurselectie

- Aalbers, M.B. (2003) Pressure and suction on housing markets: A critical reply to Priemus. *European Journal of Housing Policy* 3(1): 61-81.
- Bourdieu, P. (2005) *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity.
- Harvey, D. (1985) *The Urbanization of Capital*. Oxford: Blackwell.
- Lawson, J. (2006) *Critical Realism & Housing Studies*. London: Routledge.

Pleidooi voor hokjesgeest

AUTEUR & FOTOGRAFIE Pieter Hoexum

Ieder mens is uniek, zo luidt het cliché, je zou mensen niet 'over één kam moeten scheren' of 'in een hokje plaatsen'. Maar mensen hebben meer overeenkomsten dan verschillen. En we dragen allemaal wel eens een spijkerbroek. Waarom zouden onze woningen dan zo gedifferentieerd moeten zijn?

Verpurmerending

De onlangs overleden Gerrit Komrij werd bekend als dichter en daarvoor als 'bloemlezer'. Maar in de jaren tachtig van de vorige eeuw was hij voor NRC Handelsblad een berucht televisie-criticus. En voor Vrij Nederland schreef hij over (tegen!) de Nederlandse architectuur en vormgeving, die later werden gebundeld in Het boze oog. Komrij hekelt 'de haast panische angst voor ruimte' die de Nederlandse 'bestuurders, ambtenaren, stedenbouwkundige ontwerpers, architecten en buurtwerkers' in zijn greep heeft. Hij vreest een verdere 'verpurmerending' van Nederland.

'Klein van binnen en kneuterig van buiten. De héle planning van wijken getuigt van die grijpstuivermentaliteit. Het is niet mooi en het is niet lelijk, het is niet glad en het is niet hard, het hangt niet aan de muur en het verdomt te tikken bovendien. Je hebt, kortom, nergens een houvast. Loop je nu in Sappemeer of in Almere, in Amsterdam of in Buitenveldert? Geen idee, waar waren we gisteren ook alweer? De verpurmerending van Nederland gaat traag, maar onstuitbaar voort. Winkelpromenades, sierbestratingen, woonerven en Keulse minipotten. Dat is wel het allerergste: de weigering om herkenningstekens aan te brengen, het loslaten van de levenslijn van een stad of een dorp. Het socialistische stemvee moet met een verrekijker op het dak klimmen, binnenkort, om aan een gevel die de slopers per abuis hebben laten staan te kunnen zien waar het eigenlijk woont.'

Het is zoals altijd bij Komrij, nog steeds een genot om te lezen, al moet je volgens mij wel vaststellen dat hij ongelijk had of in elk geval sterk overdreef. Maar de vormgevers van Nederland hebben het niet op zich laten zitten. Integendeel, ze hebben het 'socialistische stemvee' overladen met herkenningstekens – geen rotonde zonder markering – en bij de aanleg van nieuwe woonwijken werd ieder spoor van een 'levenslijn' uitgediept en onderstreept. Men differentieert dat het een aard heeft, zodat bewoners zich met hun woning en woonomgeving zouden kunnen 'identificeren'. Dat begint al met het stedenbouwkundige ontwerp. Bekendste voorbeeld is wellicht het masterplan voor de grootste vinexwijk Leidsche Rijn bij Utrecht. Daar is volgens de website van de gemeente Utrecht geprobeerd 'oud en nieuw op een bijzondere manier met elkaar te verweven'. In de nieuwe wijken bleven namelijk 'elementen als water, dijken, bomerijen en bijzondere boerderijen, bewaard. Ze vormen een verrassende combinatie met nieuwe gebouwen en nieuwe ontwerpen. De contrasten en verschillen maken Leidsche Rijn Utrecht tot een levendige en kleurrijke wijk. Niet anoniem, maar inspirerend voor de bewoners van vandaag en in de toekomst.'

Vormgevers van Nederland hebben het 'socialistische stemvee' overladen met herkenningstekens

Zelfs, of misschien juist, in Purmerend is er veel aan gedaan niet verder te verpurmerenden. Ik kan daar als inwoner van de Purmerendse vinexwijk Weidevenne over mee praten. Met kunstwerken en markante architectuur is geprobeerd herkenningpunten aan te brengen. Ook bestaat er sinds ongeveer een jaar een cultuurhistori-

Zijstraten, een door de auteur gemaakte 'exactitude' met negen opeenvolgende zijstraten van een laan bij hem in de buurt.

sche route door mijn eigen woonwijk. 'Route' is eigenlijk wat veel gezegd, het komt erop neer dat er langs een centraal liggend fietspad drie informatieborden staan met inlichtingen over het verleden van de weg en het omringende gebied: de Melkweg is de oude weg van Purmerend naar Amsterdam, eigenlijk een lang lint van dorpen en boerderijen waar vanuit men het omringende veen ontgon.

Het bord vermeldt ook dat 'de ontwerpers bij de ontwikkeling van de wijk zich hebben laten inspireren door het veenweidelandschap met het daarbij horende slotenpatroon en de oude wegen'. De oude Melkweg is nu een fietspad dat als een centrale as dwars door de wijk loopt. Vrijwel in het midden van de wijk, bij het treinstation en vlakbij het winkelcentrum, kruist deze weg een grote sloot, een 'markante oude watergang' die ook bewaard is gebleven en opgenomen in het plan.

Volgens mij probeert dit soort 'culturele planologie', toegepast in woonwijken, iets op te lossen dat helemaal geen probleem is, en dat is het verschijnsel woonwijk zelf. Velen voelen zich ongemakkelijk bij het verschijnsel woonwijk, en ongemakkelijk is dan nog zacht uitgedrukt. Ik denk dat er regelrechte weerzin tegen de zogenaamde eenvormige en saaie buitenwijken bestaat. Vaak fungeert culturele

planning als een soort afleidingsmanoeuvre. Het moet verhullen dat we te maken hebben met een hele gewone woonwijk. Maar wat is er eigenlijk mis met een woonwijk?

Vinex

De kritiek op met name de Vinexwijken is steeds hetzelfde liedje: deze wijken zouden eenvormig, monotoon, voorspelbaar, saai... enzovoorts zijn. Rick van der Ploeg sprak destijds, als staatssecretaris cultuur, over de vinexwijken als 'een diarree aan doorzonwoningen'. Maar een dergelijke 'huizenzee' is alleen waar te nemen vanuit een kantoor in Den Haag. Eenmaal in het land, met beide benen op de grond, kan je bijvoorbeeld toch niet ontgaan dat de vinexwijken nu juist niet bestaan uit doorzonwoningen.

Er is onwil en onvermogen om de realiteit van vinex – of woonwijken in het algemeen – onder ogen te zien. Misschien wel vanwege een weerzin tegen wonen in het algemeen, tegen het gewone, het banale, alledaagse. Een beschaafd mens houdt zich daar niet mee bezig – of wanneer het moest het echte authentieke wonen op het land of in de stadscentra. Alleen al de gedachte aan het massale wonen daartussen, in de buitenwijken, wekt bij velen een gevoel van onbehagen.

Wie een wandeling door een Vinex-wijk maakt, of de prachtige Vinexatlas eens doorbladert, ziet al gauw dat die wijken net zo divers én eenvormig zijn als hun bewoners. Mensen zijn nu eenmaal hetzelfde, anders zouden ze niet tot de soort mens behoren. En toch zijn ze allemaal verschillend en bestaan er verschillende soorten mensen.

De straten van de betere Vinex-wijk zijn misschien niet net zo mooi, maar wél net zo gevarieerd als de Goldbergvariaties van Bach. Dat is als geheel genomen toch tweeeëndertig keer hetzelfde stukje muziek: allemaal variaties op één bepaald thema. Maar het zijn wel dertig verschillende variaties (het thema wordt aan begin en het einde gespeeld). Bach bracht iets wonderbaarlijks tot stand: eenheid in verscheidenheid.

Critici van de woonwijk zoals Komrij en Van der Ploeg kijken vaak niet goed, ze zijn zowel bijziend als verziend: ze zien óf alleen de bomen óf slechts het bos, niet de nuances ertussen in. Ze zien óf de massa óf het individu. Ze zien niet de ingewikkelde manier waarop die individuen soms groepen vormen. Het zou misschien het beste zijn het fotograferen-duo Ari Versluis en Ellie Uyttenbroek de woonwijken in te sturen om ook daar hun zogenaamde 'exactitudes' te maken.

Kudde

Fotograaf Ari Versluis en styliste Ellie Uyttenbroek plukken als een soort antropologen mensen van straat die tot een zelfde type behoorden; die dezelfde 'dresscode' hanteren. Ze fotograferen deze mensen in zoveel mogelijk dezelfde houding, tegen een neutrale achtergrond en presenteren de foto's in series van twaalf, die ze 'exactitudes' noemen. Het klinkt droog en saai, maar je raakt niet uitgekeken – ik niet althans – op de series alto's, punkers, kackers, skaters, marokkies, enzovoorts.

Fascinerend is dat de gefotografeerde mensen zelf vaak maar half lijken te beseffen dat ze bij een groep horen. Het is ook maar de vraag wat je onder een groep verstaat: waarom zouden mensen die er hetzelfde uitzien in andere, of zelfs in alle opzichten hetzelfde moeten zijn? Bovendien, als je al die 'gelijksortige' mensen in een serie bij elkaar ziet, ga je onwillekeurig weer letten op de verschillen en dan blijkt iedereen zijn eigen interpretatie van de 'code' te hebben.

De gefotografeerde mensen willen misschien helemaal niet echt tot een groep behoren, ze kiezen kleding als uitdrukking van hun individualiteit – en dat blijken velen anderen net zo te doen. Het straatbeeld mag dan nog zo heterogeen lijken, iedereen blijkt bij een groep te kunnen worden ingedeeld, waarschijnlijk meerdere groepen trouwens. Hoe dan ook, we menen allemaal individuen te zijn, maar passen perfect in een stramien. Niemand wil zogenaamd passen in een hokje, maar we zitten er allemaal in. We 'Kiezen voor de kudde', zoals een recent boek heet dat hier over gaat en waarin de exactitudes een perfecte illustratie, om niet te zeggen bewijsstuk vormden: in onze verbeelding zijn we individualisten, in werkelijkheid zijn we conformisten. Het wonderlijke is dat het beide klopt: individualisme en conformisme blijken samen te kunnen gaan. Het boek *Kiezen voor de kudde* gaat, zoals de ondertitel zegt, over

'Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid'. De door Versluis en Uyttenbroek gefotografeerde leden van een subcultuur hebben wel iets gemeenschappelijk, maar zeker niet alles. Ze vormen zogenaamde 'lichte gemeenschappen'. De lichtheid bestaat er onder andere uit dat de leden tijdelijk en voorwaardelijk deel uit maken van zo'n gemeenschap. Daarnaast kunnen ze ook deel uitmaken van verschillende gemeenschappen. Oftewel: de gemeenschap waar je lid van bent is niet de allesbepalend in je leven. Het is mogelijk in een Brabants dorp te wonen en fanatiek amateurwielrenner te zijn, zonder dat je ook nog lid bent van de fanfare, maar juist speelt in een amateur-strikkwartet. Een bepaalde gemeenschap is niet meer, zoals bij 'zware gemeenschappen', 'levensbepalend, noch je'natuurlijke bestemming'.

Het zou mij verbazen als bijvoorbeeld alle door Versluis en Uyttenbroek gefotografeerde punkers in een kraakpand wonen. En het zou me niets verbazen als enkele van hen in een heel gewoon rijtjeshuis wonen.

De woonwensen blijken helemaal niet zo divers en individualistisch

Doelgroepenarchitectuur

Aan de zojuist genoemde bundel essays *Kiezen voor de kudde* droegen Andre Buys en Jan van der Schaar een hier bijzonder relevante bijdrage bij. In dit boek over 'de mythe van de individualisering' schreven zij een hoofdstuk over woningbouw, getiteld: 'De woonplaats als gemeenplaats'. Daarin schrijven zij hoe in de jaren negentig van de vorige eeuw ook in de woningmarkt de 'woonconsument' steeds meer centraal kwam te staan. Deze woonconsument moest meer keuzevrijheid krijgen en differentiatie werd het nieuwe toverwoord. 'Nieuwbouwwijken worden geherstructureerd, om meer verschil te krijgen, in woningvoorraad en in bevolking.' Maar, zo vragen de auteurs zich af, 'Willen mensen allemaal anders wonen en wie zitten precies te wachten op diverse woonwijken? Het blijken retorische vragen: de woonwensen blijken helemaal niet zo divers en individualistisch en niemand zit echt te wachten op al te diverse woonwijken.

De auteurs zetten zwaar in op het ontmaskeren van 'de mythe van de individualisering'. Mensen kiezen voor een woonplek en woonhuis als onderdeel van hun levensstijl en wonen het liefst tussen soortgenoten. In die zin is wonen conformeren en misschien zelfs conservatief, vooral in de zin van 'behoudzuchtig'. Niks geen individualisme.

Volgens mij schieten de auteurs uiteindelijk te ver door, met het benadrukken van het conformisme, vooral in het slot:

'Goedbeschouwd is heterogeniteit bedreigend overal waar gevestigde belangen een rol spelen. Op de woningmarkt zijn die gevestigde belangen van de consument relatief groot. Mensen investeren geld, ziel en zaligheid in woning en tuin en ontlene daar deels hun

identiteit aan. Samen met hun burens hebben ze een collectief belang dat nieuwkomers zich confirmeren aan het sociale karakter van het woonmilieu en dat anderen worden buitengesloten.'

Als reactie op het zogenaamde 'individualisme' van de jaren negentig van de twintigste eeuw, is de slinger naar de andere kant doorgeslagen. Het thematisch bouwen is opgekomen. Hele wijken worden opgezet aan de hand van thema's, zoals 'het Brabantse dorp' in geval van de wijk Brandevoort (bij Helmond). Hier is het idee van 'lichte gemeenschappen' ver uit beeld geraakt. 'Doelgroepenarchitectuur' bouwt aan 'zware gemeenschappen'. Een praktisch bezwaar is dat hoe 'mobiel' mensen ook zijn geworden, letter en figuurlijk (sociaal, economisch, cultureel), ze niet vergeten hebben dat hun huis onroerend goed is. Vroeg of laat zal het verkocht moeten worden – aan iemand anders. De waarde van je huis is natuurlijk heel persoonlijk, maar het zijn de anderen die de prijs van je huis bepalen. Het lijkt mij eigenlijk heel logisch en in elk geval verstandig je huis geen al te uitgesproken karakter mee te geven.

Buys en Vander Schaar stellen ook de hamvraag: 'Moeten woongebieden nu homogeen of gemengd zijn?' Naar mijn smaak neigen zij bij het beantwoorden van die vraag teveel naar homogeniteit. Het antwoord zou toch moeten luiden: 'Beide?' Hoe gek of paradoxaal het ook klinkt, diversiteit en homogeniteit sluiten elkaar niet uit. In veel Vinex-wijken is wat dit betreft een mooi en goed evenwicht gevonden. Deze wijken zijn volgens mij juist bij de bewoners zo'n groot succes omdat de woningen daar weliswaar divers en gevarieerd zijn, maar dan wel variaties op één of enkele thema's, zoals de eengezinswoning, het rijtjeshuis en de appartementenflat. Bij woningbouw kun je niet voorzichtig genoeg zijn met 'identiteit'. Bewoners ontnemen inderdaad hun identiteit mede aan hun woning ('Ik woon dus is ben'), maar dat het is niet de enige manier en bovendien leveren ze zich niet met huid en haar over aan de identiteit en de daarbij horende gemeenschap. Het wonen is niet onvoorwaardelijk meer, als het dat al ooit was. Het zou daarom volgens mij goed zijn als de ontwerper de woningen een zekere onbestemdheid en onbepaaldheid geeft.

De conceptuele, gethematiseerde of doelgroepenarchitectuur, of hoe je het ook wilt noemen, is weliswaar bedoeld om het bewoners gemakkelijk te maken, als een soort kant-en-klaar thuis, maar lijkt mij te zwaar op de meeste bewoners drukken. Er blijft weinig over om zelf in te vullen. De aangeboden structuur zou open en neutraal moeten zijn. Ook al omdat de 'invulling' weer aangepast en zelfs radicaal gewijzigd moet kunnen worden. Nogmaals, een huis is voor leden van een 'lichte gemeenschap' geen natuurlijke bestemming of iets dergelijks. Je identiteit en de 'lichte gemeenschap' waartoe je behoort is niet meer je levenslot.

Raster

Hoe dan te bouwen voor 'lichte gemeenschappen'? Een flinke portie hokjesgeest zou daar wel eens wonderen kunnen verrichten. 'Hokjesdenken' zou mensen te snel over één kam scheren, het zou getuigen van bekrompenheid. Maar zolang de hokjes neutraal zijn

vormgegeven, bieden ze mensen toch juist ruimte, om zowel 'zichzelf te zijn' als 'ergens bij te horen'?

Veel belangrijker dan dat het oude landschappelijke patroon is overgenomen bij de planning van mijn wijk, vind ik dat er überhaupt een geometrische ordening, een patroon of stramien is gebruikt. Het is dan wel niet het traditionele orthogonale raster, maar eerder een 'taart' of 'wiel', maar het heeft toch het gewenste effect: de gelijkvormigheid biedt plaats aan verscheidenheid.

Het raster is voor velen het symbool van alles wat er mis met de traditionele stedenbouw: die zou te rationalistisch, niet organisch zijn, en eigenlijk ronduit onmenselijk. Het zogenaamde 'schaakbordpatroon' zou de eerste echte planmatige stedenbouwkundige ingreep zijn, voor het eerst toegepast in Milete, de Griekse stad op de kust van het huidige Turkije. Over die stad vertelt Herodotus een mooi, hier toepasselijk verhaal. Iemand vroeg de trian van Milete, Thrasyboulos, hoe hij toch als alleenheerser steeds aan de macht wist te blijven. Thrasybilous zei niets, maar liep naar een korenveld en knipte alle korenaren af die hij boven de rest uit zag steken. Dat was duidelijke taal.

Je zou nu kunnen denken dat het rigide raster van Milete ook als een soort zeis werkte, die iedereen die zijn kop boven het koren uitstak, onthoofde. Het tegendeel is denk ik het geval. Het raster is juist democratisch, niet omdat het gelijkheid afdwingt, maar omdat het individuen juist vrijheid biedt. Milete werd dan ook herbouwd volgens het orthogonale systeem, nadat de tirannen verdreven waren en de stad door de Perzen verwoest was.

Het raster, of het nu een schaakbord of een fietswiel is, is geen zeis, maar eerder een soort letterbak waarin je allerlei verschillende, zelfs ongelijksoortige snuisterijen bewaard. Juist in het neutrale raster kunnen de individuen allemaal tot hun recht komen, zonder dat ze apart komen te staan.

Pieter Hoexum (pieterhoexum@gmail.com) schrijft als freelancer met enige regelmaat over architectuur en woning- en stedenbouw, onder andere voor 'Letter&Geest' van Trouw (zie ook: pieterhoexum.wordpress.com). Hij werkt aan een boek: 'Reis door mijn rijtjeshuis. Kleine filosofie van het wonen', dat in 2013 moet verschijnen bij uitgeverij Augustus.

Literatuurselectie

Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (red.) Kiezen voor de kudde : lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid, Amsterdam : Van Gennep, 2004

Komrij, G. (1983) Het boze oog, Amsterdam: Arbeiderspers

Versluis, A. & Uyttenbroek, E. (1994-2012) Exactitudes (online) <http://www.exactitudes.com/index.php?/about/>

Gezelligheidsdier zoekt woning en huisgenoten

AUTEUR Meral van Leeuwen

FOTOGRAFIE Jan van Duppen

Veertien huisgenoten, douche en wc's delen, een kamer waar net een tweepersoonsbed in past en bijna 1300 andere studenten om je heen; dat is het IBB in Utrecht. De (oud-) bewoners van het complex kwamen overal vandaan en komen uiteindelijk overal terecht. Hoog tijd voor herinneringen en verhalen aan meer dan veertig jaar IBB.

Bouw en historie

Vlak na de Tweede Wereldoorlog groeide het aantal studenten in Nederland hard. Waar studeren voorheen een voorrecht was voor kinderen uit welgestelde gezinnen, meldden zich nu steeds meer vrouwen en jongeren uit minder elitaire milieus aan voor een academische studie. De aanwas van jonge academici bracht onvermijdelijk een huisvestingsprobleem met zich mee. Overal in Nederland, in alle lagen van de bevolking, heerste woningnood. Sommige studenten blijven daarom in het ouderlijk huis wonen en worden 'spoorstudent'. Mocht thuis blijven geen optie zijn, dan kon je vaak nog een kamer vinden bij een hospita. Ouderen verhuurden een kamer aan een armlastige student en verdienden zo een zakcentje bij. Daarnaast verzorgde een hospita vaak ook maaltijden en hield de oude dame of heer een oogje in het zeil. Die bemoeizucht kon erg ver gaan en dus was het bewonen van een klein, gehorig kamertje met overdreven belangstelling van iemand op leeftijd, verre van ideaal. Daarnaast stierf deze bedrijfstak, ook wel de 'ploerterij' genoemd, langzaam uit vanwege de invoering van de AOW (Algemene Ouderdomswet).

Om de woonsituatie van studenten te verbeteren worden er in verschillende Nederlandse steden stichtingen ten behoeve van studentenhuysvesting opgericht, zo ook in Utrecht. Grote bedrijven als Shell en Philips investeren in deze stichtingen om zo "Het vergroten van huisvestingsmogelijkheden der studenten aan de Rijksuniversiteit te Utrecht" te bewerkstelligen. Wellicht met het oog

op mogelijke latere werknemers? Hoe dan ook, aanvankelijk bestaan de werkzaamheden van de SSHU (Stichting Studentenhuisvesting Utrecht) vooral uit het opkopen van een aantal panden in de Utrechtse binnenstad. Een activiteit die alleraardigst is, maar bij een blijvende stijging in aantallen studenten geen zoden aan de dijk zet. De SSHU wil bouwen, nieuwbouw voor studenten. Na vijf jaar gesteggel met de gemeente gaat dan toch de eerste paal in de grond aan de Ina Boudier-Bakkerlaan. Een ruime locatie buiten de binnenstad, maar gunstig gelegen ten opzichte van het nieuw te bouwen universiteitsterrein De Uithof.

"Ik leerde mensen kennen die ik anders niet had leren kennen en kwam erachter dat het ook gewoon prima mensen waren"

In 1966 zijn de eerste kamers op het complex gereed. Er is geprobeerd zoveel mogelijk studenten te laten wonen op het terrein. Dat resulteerde in een hoogbouwflat van achttien verdiepingen met eenheden van acht kamers en vijftien laagbouwflats met eenheden van veertien of vijftien kamers, dat bij elkaar de gemakkelijke benaming IBB (naar de Ina Boudier-Bakkerlaan) krijgt. In ieder huis zijn twee badkamers, een grote keuken en twee of drie toiletten die men moet delen. Een situatie die niet veel verschilde van studentenhuizen in de binnenstad, maar dan wél in nieuwe panden voorzien van moderne gemakken: "Dolblij was ik toen ik daar een kamer mocht betrekken! Alles was nieuw en ik vond het heel luxe. Het stucwerk was mooi, nieuwe grijze gordijnen, een eigen deurbel en brievenbus én een verwarming," vertelt een bewoonster van het eerste uur. En ook niet onbelangrijk was dat de hospita en ouders

ver weg waren. Met soortgenoten op een kluitje wonen leidde uiteraard bij veel bewoners tot een lang-leve-de-lol studententijd, maar dat bleek niet meteen vanzelfsprekend: "Traditie moest zich nog vormen in het nieuwe IBB huis. We kookten wel eens samen, maar niet altijd. Je werd gewoon geplaatst en je moest het maar doen met deze mensen. Dat vergde wederzijds wel tolerantie, maar later leer je elkaar kennen en verdwijnt dat."

In de beginjaren van het IBB waren de huizen gescheiden, wat betekende dat er aparte jongens- en meisjeshuizen waren. Nachtelijk bezoek van het andere geslacht was dan ook niet toegestaan, al werd deze regel veelvuldig genegeerd. Studenten van het HBO (Hoger Beroepsonderwijs) mochten er niet wonen, laat staan werkende jongeren. Dat deze regels nu zijn verdwenen lijkt haast vanzelfsprekend, toch werd het gemengd wonen pas begin zeventiger jaren geleidelijk ingevoerd na protesten van de bewoners. Alleen voor de huizen die dat wilden overigens, waardoor het een decennium duurde voordat alle IBB-huizen gemengd waren. Pas in 1985 werden de IBB-kamers beschikbaar gesteld voor andere doelgroepen zoals `werkende jongeren, echtparen, allochtonen, gescheiden echtparen en homofielen`. Tot grote vreugde bij studenten- en jongerenorganisaties die hiervoor al langer pleitten. Toch waren de inspanningen van die organisaties niet de echte reden van openstelling; de status van SSHU veranderde van studentenhuisvesting naar sociale huisvesting waardoor het een normale woningcorporatie werd en ze hun woningen moesten openstellen voor meerdere doelgroepen.

De huiskamer: ontmoetingsplek

Juist het hebben van veel verschillende huisgenoten – het IBB staat immers open voor iedereen en is niet voorbehouden aan mensen van een bepaalde vereniging of studie – wordt door veel bewoners als meerwaarde ervaren: "Ik leerde mensen kennen die ik anders niet had leren kennen in eigen kring en kwam erachter dat het ook gewoon prima mensen waren." Gezelligheid is dan ook wat men als reden opgeeft om op het IBB te gaan wonen. Met vijftien anderen in één huis is er altijd wel iemand te vinden die in is voor een kletspraatje, een potje Risk of het verwerken van een krat bier. Op het IBB leest en becommentarieert men gezamenlijk de krant aan de keukentafel. Er is een inschrijfflijst voor het avondeten en een gemeenschappelijke bierkoelkast. De keuken vervult hierbij een zeer belangrijke rol. Volgens SSH-directeur én oud-IBB'er Ton Jochems is de keuken de grote kracht van het IBB: "Want dat is waar je iedereen ontmoet, waar je feesten kunt houden en je vrienden ontvangt." Een grote gemeenschappelijke plek waar je, als je gezakt bent voor je tentamen, het excuus hebt van een ei bakken om je gal te spuwen bij je huisgenoten en het weer te vergeten. Die keuken was overigens niet altijd zo groot. Bij de bouw van het complex waren ze veel kleiner en niet bedoeld om hele maaltijden in te bereiden. Studenten konden daar hun ontbijt klaar maken, maar werden verder geacht in de Mensa te eten. Al snel bleek dat de moderne student geen kantinevoer bliefde en werd er een extra kamer bij de keuken betrokken, waardoor er een grote woonkeuken werd gecreëerd.

Maximaal gebruik maken van het gemeenschappelijke balkon op IBB 89-4.

De huisfeesten in de IBB-woonkeukens zijn beruchte gelegenheden waar studenten vanuit de hele stad op af komen. Een souvenir aan die feesten zijn (behalve een vloer vol verschaald bier en enkele ludiek gejatte huisattributen zoals pannen en douchekoppen) muurschilderingen en andere aankleding van het feest die vaak het gehele jaar de woonkamer blijven verfraaien. Bijzonder is om te zien hoe de IBB'ers een persoonlijke draai geven aan de uniforme woonkamers. Hoe bijvoorbeeld de zestien vierkante keukenkastjes, als blokken opgestapeld, als een canvas worden gebruikt. "Alle huizen verschillen, ook al is het zo uniform gebouwd. Elk huis heeft z'n eigen sfeertje, een verzameling mensen die proberen er wat van te maken," zegt een oud-bewoner hierover. In ieder IBB huis zul je dezelfde huiskamer of badkamer tegenkomen en toch ook weer niet.

Nu verkiest de student een zelfstandige studentenwoning boven de gemeenschappelijke ruimte

Slecht imago

Het is overigens niet alleen gezelligheid wat de klok slaat. Zoveel mensen op zo'n klein oppervlak kan niet anders leiden dan tot irritaties en conflicten. Bijna elke oud-bewoner heeft wel eens samengewoond met een wat minder sociale huisgenoot. Dat kan variëren van iemand die nooit wat zei en zich opsloot in zijn kamer, tot iemand die zichzelf de hele dag verdoofde met hasj of, nog erger, iemand die psychisch de weg kwijt raakte en verviel in wanen

of psychoses. En iedere Utrechter kent wel de verhalen van de langbewoners op het IBB; oude studenten uit de jaren zeventig die nooit afscheid hebben kunnen nemen van hun studentenkamer en daar nog steeds wonen. Inmiddels aardig op leeftijd en te midden van het jonge grut. Het IBB heeft daarom niet altijd een goed imago gehad in de Utrechtse studentenwereld. Het werd toch vaak als 'minder' gezien en als het even kon, verhuisde je door naar een mooi pandje in de binnenstad.

Daarnaast blijkt uit doelgroepenonderzoek van de SSH dat de vraag naar zelfstandige studentenwoningen de laatste jaren is gestegen. Tegenwoordig wordt dan ook de voorkeur gegeven aan het bouwen van grotere studentenkamers in kleinere eenheden of zelfstandige studentenwoningen, wat dan vaak weer ten koste gaat van de grote gemeenschappelijke ruimte die op het IBB zo populair is. Hierbij spelen ook financiële motieven een rol, want voor zelfstandige woningen kan huursubsidie worden aangevraagd en voor onzelfstandige kamers niet. Wel wordt er geprobeerd het effect van de beroemde IBB-keukens na te bootsen met gemeenschappelijke washokken of dakterrassen waar meubilair wordt bijgeplaatst, zodat de drempel minder hoog is om een praatje te houden met medebewoners. Tot op heden is het imiteren van de IBB-keukens erg moeilijk gebleken en worden de gemeenschappelijke ruimtes bij zelfstandige woningen minder gebruikt dan gehoopt.

Blijvend populair

Ondanks het mindere imago is het IBB nog altijd het populairste studentencomplex van Utrecht en men staat gemiddeld anderhalf jaar op de wachtlijst om er een kamer te mogen betrekken. Een

Een gemiddelde IBB-keuken.

De bewoners van IBB 51 barbecueën in het plantsoen.

behoorlijk deel van de Utrechtse studenten geeft nog altijd de voorkeur aan het delen van gemeenschappelijke voorzieningen en een iets kleinere kamer, ook al kan men nu gemakkelijker kiezen voor een kamer met een eigen badkamer en keukenblok. De SSHU denkt er zeker nog niet aan om het complex te slopen, ongeacht de tegenwoordige trends in het bouwen voor studenten: "De toekomst van het IBB zal sprekend op het verleden lijken: er verandert niets. Renovatie of sloop staan niet op de agenda, we zouden niet durven!"

De gemeenschappelijke woonkeukens, gunstige ligging en lage huurprijs wegen op tegen de kleine kamers van veertien vierkante meter en afgeleefde gemeenschappelijke ruimtes. Oud-bewoners raden het jongeren van harte aan om op het IBB te gaan wonen: "Het was een dynamisch en emotioneel rijk leven. Daarvoor kon ik nog wel eens eenzaam en alleen op mijn kamertje zitten, maar dat gebeurde me op het IBB niet meer. Na het IBB ben ik dan ook gaan samenwonen met oud-huisgenoten." Het aloude studentencliché komt naar boven; je maakt op het IBB vrienden voor het leven. Natuurlijk zal dat niet voor iedereen zo gelden, waarschijnlijk hebben behoorlijk wat IBB'ers een erg eenzame tijd op hun kleine kamertje gehad. Maar bij veel oud-bewoners geeft het woord 'IBB' direct een leuk en ondeugend onderbuik gevoel. Niemand gaf aan spijt te hebben van de tijd die ze op het IBB hebben doorgebracht, zelfs niet als dit hun studie ernstig vertraagde of als men eigenlijk niet zoveel op had met de huisgenoten. Niemand had het willen missen: "Ik heb me werkelijk afgevraagd of ik dik tien jaar na dato niet een berg nare herinneringen heb weggefilterd uit mijn drieënhalve jaar

IBB. Toen ik mijn twijfels voorlegde aan een oud-huisgenote, huidige hartsvriendin, antwoordde zij: 'Nee, het was gewoon gezellig.' Het lijkt haast vanzelfsprekend dat als positiefste aspecten van het IBB worden genoemd: gemeenschapsgevoel, gezelligheid en vrienden. Toch is het ook opvallend, omdat hierin geen verschil valt te ontdekken tussen IBB'ers van vroeger en nu. Of zoals Ton Jochems (directeur SSH) uitdrukte: "In de afgelopen dertig jaar is van alles veranderd: het openbaar vervoer, manieren van communiceren en hoe er gestudeerd wordt. Alles behalve wonen op het IBB en dat is best bijzonder."

Wonen op het oudste studentencolplex van Utrecht zal niet iedereen even aantrekkelijk lijken, maar auteurs Meral van Leeuwen (meralvanleeuwen@gmail.com) en Jan van Duppen (janvanduppen@gmail.com) verloren er als oud-bewoner hun hart. Dit artikel is een voorproefje van hun in november 2012 te verschijnen IBB Boek waarin de verhalen en herinneringen van oud-bewoners zijn opgetekend. Zie www.ibb-boek.nl.

Literatuurselectie

SSH ondernemingsplan 2012-2016.

Toelis Teksten & Vorst, F. van der (1966) SSH Utrecht 40 Jaar, 1959-1996.

Van Embden-Wolff, O., Schlotter-Sax, N. & Schuringa, L. (1970) 1300 Onder Dak. Rijksuniversiteit Utrecht.

Van Leeuwen, M.E. & Van Duppen, J. (2012) IBB Boek. Utrecht: Stichting De Plantage.

Nieuwe woningtypes als wapen tegen de stadsvlucht

AUTEUR Dilek Ulusoy

FOTOGRAFIE Toon Grobet

In Antwerpen werden de voorbije jaren heel wat nieuwe, vaak innoverende woonprojecten gerealiseerd door de lokale overheid, privéontwikkelaars of samenwerkingsverbanden tussen beide. Op welke manier dragen deze nieuwe woonprojecten bij tot het aantrekken van gezinnen met kinderen en het vergroten van de diversiteit van de stadsbevolking?

De zoektocht naar nieuwe woningtypologieën voor de stad staat vandaag hoog op de onderzoeksagenda. Zo stelt men in het boek 'Wonen in Meervoud' dat door de demografische veranderingen – zoals vergrijzing, gezinsverdunding met een sterke stijging van het aantal alleenstaanden en een toename van het aantal nieuw samengestelde gezinnen – nood is aan nieuwe en betaalbare woonvormen. Naast de demografische veranderingen leiden ook de economische en ruimtelijke evoluties ertoe, dat de ongelimiteerde bouw van vrijstaande woningen in de stadsrand niet langer wenselijk is. Het Ruimtelijke Structuurplan Vlaanderen uit 1997 had dan ook als ambitie de ontwikkeling, concentratie en verdichting van de stedelijke gebieden. Van innovatieve woonprojecten in de steden werd verwacht dat ze een antwoord konden bieden op de bouwgrondschaarste, de bevolkingstoename en de stadsvlucht. Ook het Ruimtelijk Structuurplan Antwerpen uit 2006 mikte, opnieuw door de realisatie van nieuwe woonprojecten, op het aantrekken van gezinnen met kinderen in de stad, op het bevorderen van de diversiteit van de stadsbevolking en het vergroten van het economisch draagvlak.

Deze bijdrage analyseert de evolutie van het woonaanbod in de stad Antwerpen tijdens de periode 1997-2010. Hiervoor werd eerst een inventaris van vijftig recente woonprojecten opgesteld. Vervolgens werden hieruit negen nieuwe woonprojecten geselecteerd voor een grondigere analyse op basis van bewonersenquête en -interviews. Hoe betaalbaar zijn deze woonvormen en wie woont er in de

praktijk? Hoe tevreden zijn de bewoners van deze woonprojecten? En tot slot, slaagt de stad Antwerpen erin om jonge gezinnen aan te trekken met deze projecten? Nieuwe woningprojecten verschijnen in allerlei gedaanten, deze bijdrage tracht de belangrijkste tendensen te vatten door middel van een opdeling in drie verschillende types, telkens geïllustreerd aan de hand van een voorbeeldproject.

Slaagt de stad Antwerpen erin om jonge gezinnen aan te trekken met deze projecten?

Drie nieuwe woonvormen nader bekeken

Een eerste type dat we kunnen onderscheiden bestaat uit de koppeling van compacte grondgebonden rijwoningen aan een collectieve buitenruimte. Het Zuidervelodroom, een samenwerkingsproject tussen de stad en private ontwikkelaar Vooruitzicht, is hiervan een goed voorbeeld. Dit is één van de grootste woonprojecten in Antwerpen-Zuid en bestaat uit een collectief en autovrij binnenplein waar omheen een honderdtal rijwoningen werden geschikt, aangevuld met zestig appartementen. Het project lijkt geïnspireerd door de begijnhoven en beluiken van vroeger. Deze rijwoningen met een voortuin en toegang tot de gemeenschappelijke binnenruimte worden gepromoot als een goed alternatief voor de vrijstaande woning met eigen tuin. Gezinnen met kinderen zijn de voornaamste doelgroep en door het voorzien van collectieve buitenruimtes hoopt men het gemeenschapsgevoel versterken. De aanwezigheid van spelende kinderen, stoelen en zitbanken tijdens ons bezoek lijkt er alvast op te wijzen dat men in die opzet slaagt. Het Zuidervelodroom heeft echter, door de strenge veiligheidsmaatregelen en de

Het gemeenschappelijke binnenplein van de Zuidervelodroom met fietsen van de bewoners.

geslotenheid tegenover de buurt ietwat het karakter van een 'gated community'.

Een tweede type projecten dat we kunnen onderscheiden zijn de loftprojecten. Het Papyrusproject, een herwaarderingsproject van een leegstaande drukkerij in de 19de eeuwse stadsgordel, is hier een kenmerkend voorbeeld van. In dit project, gerealiseerd door een private ontwikkelaar, werd het gelijkvloers en de eerste verdieping voorbehouden voor kantoren en commerciële ruimten. Op de tweede en derde verdieping werden 12 ruime stadsvilla's in duplexvorm gecreëerd met royale buitenruimten bestaande uit binnenpatio's, ruime terrassen en daktuinen waarvan 7 met zwembad. In deze woningen hoort men niets van de passerende treinen en het verkeer in de nabijgelegen straat. Hoewel er op straatniveau een open binnenplein gecreëerd werd, toch is ook het karakter van dit project eerder dat van een 'gated community'. Er werd als het ware een dure, suburbane wijk gecreëerd op het dak in de stad die zich afzondert van de straat en de buurt. Deze luxueuze stadsvilla's hebben duidelijk een andere doelgroep beoogd dan het gemiddelde gezin uit de middenklasse. De bewoners zijn dan ook eerder iets oudere, welgestelde mensen zonder kinderen.

Een derde type woonprojecten bestaat de hoogbouwappartementen. Eén van de meest opvallende voorbeelden hiervan is de London Tower; met haar 77 meter het (voorlopig) hoogste gebouw van het

Eilandje in Noord-Antwerpen. Dit project, gerealiseerd door een private projectontwikkelaar, bestaat uit 119 appartementen waaronder eerder bescheiden appartementen op de lagere verdiepingen en ruimere duplexappartementen op de hogere verdiepingen. Elk appartement beschikt over een klein terras met een ongelooflijk uitzicht over de stad. Uit ons onderzoek blijkt dat de bewoners van de appartementen vooral oudere koppels zonder kinderen of alleenstaanden zijn. Ook studenten of verwanten die samenwonen zijn vaak voorkomende huishoudtypes. Door het wonen in de hoogte, de beperkte oppervlakte van de appartementen en krappe slaapkamers zijn deze woningen minder in trek bij de gezinnen met kinderen, maar zij lijken ook niet de eerste doelgroep van de betrokken projectontwikkelaars te zijn.

Worden de doelstelling behaald?

Wanneer we op basis van onze uitgebreide inventaris met vijftig woonprojecten de verantwoordelijke bouwheren vergelijken, dan blijken de twee laatste types - de loftprojecten en hoogbouwappartementen - voornamelijk gerealiseerd te worden door private projectontwikkelaars. Het eerste type - de grondgebonden woningen rond een collectieve tuin - is dan weer vaker het resultaat van publiek-private samenwerkingen met AG Vespa (Autonoom Gemeentebedrijf voor Vastgoed en Stadsprojecten van de stad

Antwerpen) als vertegenwoordiger van de lokale overheid. AG Vespa realiseert ook projecten volledig in eigen beheer, maar dit zijn dan eerder kleinschalige verkrotte panden in probleemwijken, die gerenoveerd worden tot woningen of appartementen. Door het omvormen van oude panden tot gezinsvriendelijke woningen wil men de leefkwaliteit van achterstandswijken verbeteren. Uit onze analyse blijkt dat de stad Antwerpen via AG Vespa dus voornamelijk investeert in die woonprojecten die vooral gezinnen met kinderen moeten aanspreken.

Onze analyse toont aan dat er de voorbije jaren in Antwerpen verschillende vernieuwende woningprojecten gerealiseerd werden. Men kan stellen dat de stad Antwerpen ondermeer via AG Vespa, in deze een corrigerend beleid voert. De marktendens die leidt tot een overaanbod aan standaardappartementen wordt bijgestuurd. Op deze manier ontstaat een gevarieerder aanbod aan woontypes om de doelstelling van het aantrekken van gezinnen met kinderen waar te maken. De grondgebonden rijwoningen rond een collectieve buitenruimte zijn hiervan het beste voorbeeld, hoewel zij ook aanleiding geven tot een afstandelijke relatie met de straat en dus de stad. Verschillende van de onderzochte projecten zou je kritisch kunnen beschouwen als 'gated communities' die zich afsluiten van de wijk waarin ze liggen. De doelstelling van de stad Antwerpen om ook een sociale mix te creëren met bewoners uit verschillende sociale groepen lijkt echter zeer moeilijk gerealiseerd te worden. Uit onze interviews bleken er ook amper inwoners uit de lagere inkomensklassen te wonen, het waren voornamelijk hoogopgeleide tweeverdieners of oudere bewoners met pensioen. Zowel de private projectontwikkelaars als de lokale overheid hebben de voorbije jaren onvoldoende inspanningen geleverd om de nieuwe woningprojecten betaalbaar te maken voor een zo breed mogelijk publiek.

Maar hoe ervaren de bewoners zelf hun woning en wat zijn hun toekomstplannen? Het gebrek aan sociale mix in hun woonomgeving is voor de meeste bewoners niet meteen een probleem. Integendeel, zij geven vaak de voorkeur samen te leven met 'mensen op hetzelfde niveau' in de veronderstelling dat het gemeenschapsgevoel hierdoor sterker is. Een groot deel van de bewoners lijkt tevreden met de woning en geeft in onze interviews aan 'tot de dood' te willen blijven. Toch lijken het vooral de oudere bewoners van appartementen te zijn die het minst geneigd zijn om te verhuizen. Sommige jongere bewoners droomden ervan om bijvoorbeeld ooit naar een loft in een oud industrieel pand te kunnen verhuizen. Maar de opmerkelijkste vaststelling is dat juist de bewoners van de grondgebonden rijwoningen, dus vooral de gezinnen met kinderen, het vaakst overwogen om te verhuizen. Het aandeel gezinnen met verhuisplannen lijkt zelfs hoger te liggen dan het aandeel gezinnen dat in de stad wenst te blijven. Bij deze gezinnen horen we klachten over de beperkte oppervlakte, krappe ruimtes en het parkeren op afstand. Deze bewoners, de voornaamste doelgroep van het beleid, overweegt vaak om alsnog te verhuizen naar een vrijstaande woning in een buitenwijk. En wanneer in de verkaveling alle kinderen het huis uit zouden zijn, dan overwegen zij om de verkaveling opnieuw in te ruilen voor het stadscentrum.

Conclusie

Antwerpen lijkt erin te slagen om, door de realisatie van nieuwe woningtypes in samenwerking met private ontwikkelaars, de stad opnieuw aantrekkelijk te maken voor gezinnen met kinderen. De beoogde sociale mix ontbreekt echter vaak in deze projecten. Ons onderzoek toont ook aan dat voor een deel van die gezinnen de voordelen die deze compacte gezinswoningen bieden, zoals de nabijheid van voorzieningen door de centrale ligging, blijkbaar niet opwegen tegen de nadelen. Deze nieuwe woonprojecten lijken dus vooral de trek uit de stad met slechts enkele jaren uit te stellen. Het probleem lijkt zo te verschuiven van een gebrek aan gezinnen met kinderen in de stad naar het behoud van die gezinnen. Maar op welke manier kan de lokale overheid inspelen op deze pijnpunten? Hoe kan men verder tegemoet komen aan de verzuchtingen van de jonge gezinnen om de stadsvlucht daadwerkelijk tegen te gaan? En hoe kan men een aanbod aan betaalbare woningen in deze woonprojecten integreren zodat er een effectieve sociale mix gerealiseerd wordt? De zoektocht naar nieuwe woningtypes voor de stad is dus nog lang niet ten einde.

Dilek Ulusoy (ulusoyd@gmail.com) is burgerlijk ingenieur architect en vandaag werkzaam als stagiair bij het architectenbureau Archi-team. Dit artikel is gebaseerd op haar thesis 'Stedelijk wonen voor gezinnen in Antwerpen' waarmee zij in 2011 afstudeerde aan de KU Leuven.

Literatuurselectie

Berg, J., Kaminer, T., e.a. (2008) Huizen in transformatie. Rotterdam: NAi.

Ryckewaert, M. (2002) Over collectieve woningbouw en genormaliseerde banaliteit. Een appèl aan de publieke en private actoren. In: Jaarboek Architectuur Vlaanderen 2000 - 2001 Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, pp. 109-154.

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (2011) Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, gecoördineerde versie 2011 [online] <http://www.rsv.vlaanderen.be/nl/overRsv/downloads.html>

De Meulder, B., Van Herck, K. (red.) (2009) Wonen in Meervoud, Groepswoningbouw in Vlaanderen 2000-2010. Amsterdam: SUN.

Loeckx, A. (red.) (2009) Stadsvernieuwingsprojecten in Vlaanderen, Ontwerpend Onderzoek en Capacity Building. Amsterdam: SUN.

Boudry, I., Loeckx, A., Van den Broeck, J., e.a. (red.) (2006) Inzet, opzet, voorzet. Stadsprojecten in Vlaanderen. Brussel: Ministerie van de Vlaamse gemeenschap.

Ulusoy, D. (2011) Stedelijk wonen voor gezinnen in Antwerpen: een overzicht van de recente woningproductie en detailanalyse van vernieuwende woonprojecten.. Leuven: Masterproef, Faculteit Ingenieurswetenschappen, KU Leuven.

Sterken S. (2006) Aantekeningen bij een aantal recente projecten van groepswoningbouw in Vlaanderen. In: Jaarboek Architectuur Vlaanderen 2004-2005. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, pp. 43-49.

Het dilemma van de collectieve actie

AUTEUR Glenn Lyppens

FOTOGRAFIE Collectief Noord

Van collectief wonen wordt veel verwacht als strategie binnen de Vlaamse woningbouwopgave. Zo schuiven beleidsmakers en academici de collectieve woonvorm naar voren als mogelijk alternatief voor de individuele woning met tuin. Tegelijkertijd is er kritiek op dit model, gebaseerd op het 'gemene deel'. Een case study van een Antwerps woon- en werkcollectief tracht één en ander toe te lichten.

De hedendaagse aandacht voor collectieve woonvormen komt voort uit veranderende inzichten in het woonbeleid. Volgens de prognoses van de Vlaamse overheid is er nog voldoende ruimte om te voldoen aan de toekomstige vraag van 330.000 nieuwe woningen in 2030. De vraag is echter of het bestaande systeem van woon- en ruimteproductie nog houdbaar is en of we niet op zoek moeten gaan naar mogelijke alternatieven. De woningproductie en woningconsumptie werd de afgelopen twee eeuwen gedomineerd door een beleid dat gericht was op individueel woningbezit. Dit heeft geleid tot een erg onduurzame ruimtelijke structuur. Een rapport dat de Vlaams Bouwmeester recentelijk liet opmaken, stelt dat een duurzame woningbouwopgave in de nabije toekomst gekoppeld zal moeten worden aan grote thema's zoals waterproblematiek, energie- en voedselproductie. Dat kan alleen maar als de woningbouwopgave op een schaalniveau wordt bekeken dat de individuele woning overstijgt. Vanuit de vaststelling dat het individuele woonmodel een achterhaald, steeds meer een maatschappelijk ongewenst model vormt en niet meer voldoet aan de huidige diversiteit aan gezinstypes en leefstijlen, pleiten een aantal auteurs voor meer collectieve woonvormen. Collectieve woonvormen bieden immers voordelen op verschillende vlakken: door resource pooling rond gemeenschappelijke voorzieningen zijn deze woonvormen in staat erg attractieve woonomgevingen te creëren, die een voldoende kwalitatief alternatief bieden voor het individuele woonmodel. Verder bieden zij

de mogelijkheid om het stedelijke wonen terug attractief te maken voor jonge middenklasse gezinnen en kunnen ze een grote sociale cohesie en nieuwe vormen van solidariteit doen ontstaan. Hoewel het pleidooi voor meer collectieve woonvormen in Vlaanderen een kans lijkt op een duurzamer woonbeleid, roept het vanuit sociologisch perspectief ook vragen op. Zo beschrijft Garrett Hardin in de Tragedy of the Commons een sociaal dilemma, bepaald door de spanning tussen het eigenbelang en deze van een groep individuen in een situatie waarin men samen gebruik maakt van een gemeenschappelijk goed. Veelal wegen de privévoordelen op korte termijn zwaarder dan de collectieve voordelen op lange termijn.

Veelal wegen privévoordelen op korte termijn zwaarder dan de collectieve voordelen op lange termijn

Volgens Mancur Olson is 'delen' per definitie tot mislukking gedoemd door onder meer het probleem van zogenaamde free-riders. Dat zijn individuen die geen prikkel ervaren om zich aan te sluiten bij een groep die ervoor zorgt dat een collectief goed er komt, omdat zij de baten ook zonder die inspanning zullen genieten: ze kunnen afwachten en profiteren van de inspanningen van anderen. Omwille van het free-rider-probleem lijkt het dan ook aannemelijk dat bewoners van collectieve woonprojecten erg uitgewerkte arrangementen moeten hebben om het sociale leven en het delen mogelijk te maken. Jane Jacobs stelde in *The Death And Life Of Great American Cities* dat collectieve woonvormen bovendien leiden tot sociale segregatie in de stad. Bij gedeelde woonvormen is de controle over de mede-eigenaars erg groot en speelt er zich een proces van sociale selectie af, waarbij enkel sociaal

Het Antwerpse bouwblokkenbeleid en particulier initiatief leidde tot de slimme transformatie van het dichtgeslibde bouwblok.

gelijkgezinden overblijven. Jacobs voorspelt daarmee dat deze wooncomplexen tot verstikkende sociale enclaves moeten leiden. Ook volgens cultuurfilosoof Lieven De Caeter wordt de tendens tot capsulering en afsluiting in het algemeen gezien als een verlies aan stedelijkheid en een bedreiging van de openbaarheid; de publieke ruimte. Tot slot stelt zich natuurlijk de vraag of er een transitie kan gemaakt worden in de huidige wooncultuur van een model gericht op individueel woonbezit naar meer collectieve woonvormen.

Over ontpitten en verdichten

De wijk 2060 in het noorden van Antwerpen. Veel arme niet-geïntegreerde immigranten, grote families, steuntrekkers, armoede, drugshandel en ontbering, bedenkelijke woonkwaliteit (alhoewel er pareltjes van huizen tussen zitten) zijn er legio in deze stadswijk. Tegelijkertijd bestaat het stedelijk weefsel hier uit grotendeels kleine en dichtgeslibde bouwblokken en heerst er een merkbaar tekort aan kwalitatieve publieke ruimte. Alhoewel het stadsbestuur kosten noch moeite spaart om de woonkwaliteit hier te verbeteren lijkt er nog veel werk aan de winkel. Toch vonden enkele positivisten hier de ideale voedingsbodem voor de opzet van een woon- en werkcollectief: Collectief Noord.

Buiten een poortgebouw dat zich onopvallend inpast tussen andere rijhuizen in de Lange Beeldekenstraat kun je moeilijk inschatten wat er zich juist achter de glazen poort aan de binnenzijde van het bouwblok bevindt. Via een doorsteek onder een eerste woning kom

je op een groen omsloten erf terecht waarlangs een kantoorruimte en nog twee woningen opgesteld staan. Het architecturale ensemble lijkt wel een kwinkslag te zijn naar het typische beeld van de kneuterige Vlaamse achtertuin. Alhoewel tuinkabouters op de betonnen en met bloemmotief geperforeerde terrasafscheidingsen niet zouden misstaan, lijkt alles zich moeiteloos en structurerend in te passen op de nogal grillige plot. Niemand die zou vermoeden dat hier ooit een drukkerij stond. Volgens initiator en architect Erik Wieërs heeft het project een lange incubatietijd moeten doorlopen vooraleer het in deze configuratie gerealiseerd kon worden. Zo had het stadsbestuur oorspronkelijk plannen om er een publieke passage van te maken die twee aangrenzende straten met elkaar kon verbinden. Op die manier zou een doorwaadbaar geheel kunnen ontstaan in dit dense stadsdeel. Dit idee werd echter van tafel geveegd daar men op voorhand al kon ruiken dat in deze wijk een publiek binnengebied met beperkte sociale controle snel zou kunnen transformeren in een junk space. "Toen stadsontwikkelaar AG Vespa een wedstrijd organiseerde waarbij architectenbureaus samen met een promotor konden inschrijven, besloten we om alleen een ontwerpvoorstel in te dienen, met de bedoeling om zelf de grond te kopen en te ontwikkelen. En we wonnen." aldus Wieërs. Een intensieve dialoog tussen bouwheer en de stad ging vervolgens van start. De stad Antwerpen promoot en begeleidt in die zin al langer zulke 'bouwblokprojecten'. Door het dichtslippen van bouwblokken komt de kwaliteit van de buitenruimte vaak onder druk

De aanwezigheid van kantoorruimte brengt een sociale dynamiek op gang die de grens tussen privaat en publiek tijdelijk doet vervagen.

te staan. Dit proces is veelal onomkeerbaar doordat mogelijke operaties te vaak enkel op het niveau van de individuele kavel plaatsvinden. Vanuit een visie op het bouwblok of een geheel van bouwblokken kan het in bepaalde gevallen aangewezen zijn om te gaan ontpitten (het weghalen van 'prut' uit de pit) en dus terug open ruimte te introduceren in het bouwblok. Op andere plekken kan er dan weer worden verdicht om het geheel te herstructureren. In de Lange Beeldekensstraat betreft het een synergie van beide strategieën.

Ingesteldheid

Vandaag wonen er in het collectief drie gezinnen. Zo zijn er Johan en Maaïke, een Nederlands stel met twee kinderen van elf en negen jaar die onlangs verhuisden vanuit de populaire Antwerpse woonwijk Zurenborg en hier hun intrek namen. Ook het jonge koppel Nico en Alien ruilde een appartement in het naburige Borgerhout voor een eigen stek binnen het collectief. En tenslotte Erik en Rowena, een nieuw samengesteld gezin dat hier met hun drie kinderen van zes, vijftien en achttien jaar als langste woont. Erik is vennoot in het architectenkantoor dat het project ontwikkelde en zijn intrek nam in de kantoorruimte.

"Op zich is deze vorm van samenleven vergelijkbaar met een klein dorp buiten. Iedereen kent elkaar, we doen veel samen. We hebben hier het beste van beiden: we zitten midden in de stedelijke dynamiek, maar binnen dit woonerf kunnen we ons er wel in alle rust

De tendens van middenklasse gezinnen die worden aangetrokken naar verloederde stadsbuurten, geeft kans tot gentrificatie

van onttrekken wanneer we dat wensen." Zo antwoordt Johan op de vraag waarom hij besloot zijn eengezinswoning te ruilen voor een plek binnen het collectief. Voor hem maakt juist de beschikking hebben over een grote, veilige buitenruimte voor de kinderen dat de suburbane droom hier niet de kop opsteekt. Ook de nabijheid van alle nodige commerciële functies zetten dit kracht bij. Toch zijn er blijkbaar redenen genoeg waarom potentiële kopers in het verleden afknaptten. Een door angst gedreven aversie van 'de buurt' bijvoorbeeld, maar ook de idee dat er geparkeerd wordt op het binnenerf of het delen van een grote buitenruimte met andere gezinnen, deed bij vele kijklustigen toch de ogen fronsen. Volgens de bewoners heeft dat alles met instelling te maken. "Je niet afvragen hoe de tuinverdeling juist in zijn werk gaat, maar eerder blij zijn dat je over een grote tuin kan beschikken," klinkt het. Een verhaal waarmee Nico op de proppen komt over een naburig bouwblok waarbij enkele gezinnen op een gelijkaardige manier een gemeenschappelijke buitenruimte delen, geeft de dystopie weer:

één van de bewoners laat de politie opdraven telkens als zijn burens weer eens te luidruchtig gebruik maken van de collectieve tuin. De vraag is natuurlijk hoe het komt dat binnen de ene groep spanningen op de één of andere manier vermeden worden, en dat een andere groep er niet in slaagt de gedeelde ruimte op een constructieve manier te exploiteren. Volgens de bewoners van Collectief Noord draait alles in de eerste plaats rond spontaniteit en flexibiliteit. "Discussies over wie het gras deze week maait zijn er niet. Wie tijd en zin heeft begint eraan." Zegt Alien. Van free-riders lijken ze hier geen last te hebben. "Uiteraard werkt niet iedereen graag in de tuin, maar tracht elk individu al naar gelang zijn of haar capaciteiten een taak te vervullen binnen het collectief." vult Rowena aan. "Echte afspraken worden hierover niet gemaakt, dat blijkt ook niet nodig."

Laveren tussen vrijheid en capsulering

In Collectief Noord bevinden de leefruimtes van de wooneenheden zich op de eerste verdieping, terwijl op de tweede verdieping per woning een polyvalente ruimte gekoppeld is aan een groot dakterras. Eén van de drie woningen heeft de slaapkamers en een badkamer op de begane grond, maar dat vormt voor Eriks dochter Babette geen probleem: "Als er iemand in de tuin loopt doe ik het gordijn dicht als ik ga douchen. Al is dat soms wel eens spuiten als je geen kleren aan hebt." Volgens Erik is weten dat er mogelijkheden zijn tussen ruimte delen en ruimte voor jezelf hebben onontbeerlijk voor de leefbaarheid en het welslagen van een collectief: "Als ik de krant wil lezen ga ik rustig aan de keukentafel zitten. Als ik met een vriend wil praten die een slechte dag heeft gehad drinken we een glas whisky op het dakterras zonder dat iemand ons ziet of hoort. Als we een barbecue geven doen we dat op het erf, en de anderen mogen gewoon mee aanschuiven als ze dat wensen." Het idee van ruimte delen kent echter ook zijn grenzen, want de collectieve binnentuin wordt hermetisch afgesloten van de straat. Dit maakt natuurlijk de vergelijking met een gated community niet

ongepast. Erik en zijn collega-vennoot Hans Van Bavel nuanceren dit. Zij zijn het erover eens dat de kantoorruimte overdag een welkome sociale dynamiek genereert die het gated community-gevoel afzwakt, en de grens tussen publiek en privaat tijdelijk doet vervagen. Echter blijkt de poort ook tijdens de kantooruren dicht te staan. De vraag is wat zulk een capsule dan terug geeft aan de buurt, laat staan aan de rest van het bouwblok. De wijk barst immers uit haar voegen en elke kans om, bijvoorbeeld in een bouwblokkipit, een nieuwe publieke ruimte te organiseren zou de leefbaarheid in de wijk kunnen verhogen. Erik bekijkt dit als volgt: "Het project brengt evenwicht in bewoners doordat het middenklasse gezinnen naar dit deel van de stad brengt. De mensen die het aantrekt kijken niet met een geborneerde en gefrustreerde blik naar de buurt. Op termijn gaan die mensen activiteiten organiseren die weer anderen aantrekken en zo verbetert stilaan het imago van de buurt. De collectieve tuin is gecontroleerd toegankelijk en dus niet direct open voor de buurt, maar brengt dagelijks wel veel familie, vrienden en kennissen hier naartoe die hun negatieve blik bijstellen." Sociologen wijzen echter op het averechtse effect die de wens tot sociale mix kan veroorzaken. De tendens van middenklasse gezinnen die worden aangetrokken naar verloederde stadsbuurten met 'betaalbaar' patrimonium, geeft immers kans tot gentrificatie. De woonkwaliteit in de buurt zal stijgen, evenals de vastgoedprijzen. Met als gevolg dat mensen die in sociaal-economische armoede leven hierdoor zullen worden verdrongen uit de buurt, met uitzicht op vaak nog slechtere wooncondities.

Een strategie voor stedelijkheid

Alhoewel de angst van De Cauter en andere academici niet ongegrond is, kan men stellen dat onder bepaalde voorwaarden het idee van een collectieve enclave een strategie voor stedelijkheid vormt. Soms kan het een oplossing zijn voor bepaalde specifieke en ongunstige stedelijke condities, bijvoorbeeld in het geval van de

De collectieve tuin heeft een publiek karakter omwille van het intensieve gebruik door de bewoners.

Bewoners komen samen in de collectieve tuin, hermetisch afgesloten van de straat.

Lange Beeldekensstraat. Met haar verkeersstroom van jewelste veroorzaakt door de talloze handelszaken, worden potentiële collectieve bewonersacties (zoals bijvoorbeeld het organiseren van een autovrije speelstraat) immers in de kiem gesmoord. Tegelijkertijd is het aanbod aan degelijke woningen met voldoende buitenruimte hier schaars. Collectief Noord speelt met zijn intermediaire collectieve ruimte tussen publiek en privaat dus in op een specifieke en complexe realiteit, ondanks het feit dat in dit geval slechts een handvol gezinnen hier effectief gebruik van kunnen maken. Door de herinterpretatie van het kleinste schaalniveau kan er via particulier initiatief niet enkel orde op zaken worden gesteld in het verzadigde stedelijke weefsel, maar ontstaan tevens potenties om de woonkwaliteit te verhogen. Gentrificatieprocessen in verloederde stadswijken kunnen daarbij worden gecounterd door het stadsbeleid, dat dient in te staan voor de ontwikkeling van een divers en betaalbaar woonpatrimonium op maat van haar bewoners. Verder kan men stellen dat het architecturale ontwerp bij het definiëren van het 'gemene deel' duidelijk een grote verantwoordelijkheid draagt. Zo blijken de ruimtelijke verschijningsvorm, de grens tussen publieke en private delen en de kwaliteit, het type en functionaliteit van de gemeenschappelijke delen, belangrijke ontwerpfactoren die sociale interactie binnen het collectief beïnvloeden. Een balans vinden tussen vrijbuiteriej en dwangmatig handelen en hoe deze ruimtelijk gefaciliteerd kan worden in een harmonieuze relatie met de omliggende context, lijkt in elk geval noodzakelijk wil men in de toekomst aan duurzame stadsontwikkeling doen waarbij de individualistische Vlaamse huiskamer succesvol gekoppeld wordt aan de collectieve en publieke ruimte.

Glenn Lyppens (Glenn.Lyppens@artesis.be) is architect en werkzaam binnen de onderzoeksel stadsontwerp (OSO) van de Artesis Hogeschool. Momenteel werkt hij aan een onderzoek rond nieuwe woonmilieus in de 20e eeuwse Antwerpse stadsgordel en bereidt hij een doctoraat voor over de relatie tussen de architecturale configuratie en sociale arrangementen binnen stedelijke wooncollectieven.

Literatuurselectie

- Apostel, K., Janssen, D., e.a. (2008) Bouwblokkenboek, Antwerpen: University Press Antwerp.
- De Cauter, L. (2001) De capsule en het netwerk, Oase, nr.54, pp.122-133.
- Declerck, J., Dudal, R., e.a. (2012) Naar een visionaire woningbouw: kansen en opgaven voor een trendbreuk in de Vlaamse woonproductie.
- De Vos, E. (2012) Hoe zouden we graag wonen? Woonvertogen in Vlaanderen tijdens de jaren 1960-1970, Leuven: Universitaire Pers Hardin.
- Gardner, H. (1968) The Tragedy of the Commons, Science, vol.162, www.sciencemag.org.
- Jacobs, J. (2009) Dood en leven van grote Amerikaanse steden, Amsterdam: SUN.
- Olson, M. (1965) The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups.
- Oosterlynk, S., Schillebeeckx, E. & Schuermans, N. (2012) Voorbij sociale mix, in: Holemans, D., Mensen maken de stad. Berchem: Epo.

Duurzaam dorps wonen

AUTEURS & FOTOGRAFIE Tim Devos, Maarten Wauters, Koen Van den Troost & Michael Ryckewaert

De Vlaamse woondroom met zijn fixatie op de vrijstaande woning in het groen verwordt stilaan tot een nachtmerrie voor onze collectieve leefomgeving. Banale 'verappartementisering' van dorpskernen wordt jammerlijk aanzien als enige alternatief. Er is daarom grote behoefte aan concrete voorbeelden van hoe kwaliteitsvolle, duurzame verdichting ook in een buitenstedelijke context mogelijk is.

Recente cijfers vertellen ons dat de huidige voorraad aan bouwgrond in Vlaanderen nog voldoende is om te voorzien in de toekomstige woningnood. In het boek 'Een woonmodel in transitie' wordt echter gewezen op een belangrijk kwalitatief probleem: de gronden zijn vaak slecht gelegen vanuit het oogpunt van een duurzame ruimtelijke ontwikkeling. Het gaat hier namelijk grotendeels om erg verspreide resten of 'pockets' in bestaande linten en verkavelingen, ver buiten verstedelijkt gebied. Wanneer niet wordt nagedacht over goede alternatieven zal de aard van de huidige reserve ongetwijfeld leiden tot een verdere invulling met vrijstaande grondgebonden woningen waarbij bewoners sterk afhankelijk zijn van een individuele automobiliteit. Bovendien situeren deze terreinen zich dikwijls op waterziek gebied. Deze situatie wijst ons steeds dringender op de grenzen van ons vastgeroeste 'traditionele' Vlaamse woonmodel, waarbij eindeloze lintontwikkelingen en perceelplannen het landschap hebben herleid tot een sterk gefragmenteerde lappendeken. Dit model dat gestoeld is op de verheerlijking van het eigen bezit van een suburbane of landelijke woning met tuin, consumeert en versnipperd niet enkel enorm veel open ruimte, maar vereist bovendien een uitgebreid wegennetwerk en duur rioolsysteem. Om de negatieve impact van de verdere woonontwikkeling op de natuur en onze leefomgeving te beperken is het daarom van belang om niet enkel strategisch na te denken bij welke bouwgrondreserves in de toekomst worden aangesneden, maar bovendien in te zetten op een

kwaliteitsvolle verdichting van de bestaande nederzettingsstructuur. Dit stelt ons voor een belangrijk ruimtelijk ontwerp vraagstuk op zoek naar alternatieve typologieën en configuraties. Het aanbieden van tastbare voorbeelden van hoe woonontwikkeling in Vlaanderen in de toekomst ook anders kan, is immers essentieel als stimulans om een collectieve mindswitch op gang te brengen.

Ontwerpbureau Posad en het Team Vlaamse Bouwmeester schuiven in hun project "Flemish metropolitan dream" (tentoongesteld op de 5de Internationale Architectuur Biënnale 2012 te Rotterdam) het typische Vlaamse dorp naar voor als één van de strategische leefomgevingen waarop in de toekomst ingezet zal moeten worden.

De situatie wijst ons op de grenzen van ons vastgeroeste 'traditionele' Vlaamse woonmodel

Bovendien presenteerde deSingel in oktober en november 2011 in haar tentoonstellingsreeks 'jonge denkers, makers, dromers' een ontwerp van IO-architecten voor nieuwe woonverdichting in de gemeente Nazareth, één van de Vlaamse gemeenten met het grootste overschot aan woonuitbreidingsgebied. Deze ontwerpende onderzoeken steunen op diagnoses en ruimtelijke prospectie verricht door het Steunpunt Ruimte en Wonen. Ze roepen op om op zoek te gaan naar strategieën die het evenwicht kunnen houden tussen verdichting en woonkwaliteit en tegelijkertijd het bestaande dorpsweefsel en cultuurlandschap respecteren of zelfs kunnen versterken. Binnen dat zelfde kader werd er op zoek gegaan naar toekomstvisies en ontwikkelingsplannen voor zowat het laatste beschikbare woonuitbreidingsgebied in de kleine dorps gemeente Vorselaar, gelegen in de Antwerpse Kempen.

1860 bebouwing, bebouwing en waterlopen

1940

huidig

Deze oefening heeft vorm gekregen op basis van twee duidelijke uitgangspunten. Enerzijds wordt er consequent ingezet op het introduceren van eerder 'stedelijke' concepten zoals het creëren van centraliteit, collectiviteit en gegroepeerde voorzieningen, alsook een veelheid aan gekoppelde typologieën. Dit als reactie op de reeds zichtbare tendens dat de klassieke gezinswoning in het groen steeds minder dominant aan het worden is, terwijl er een steeds grotere interesse bestaat naar verschillende soorten woonvormen. Bovendien kunnen dit soort concepten net de compactheid introduceren die de resterende groenruimte en dorps karakteristieken kan beschermen. Hiermee wordt gezocht te breken met de gewoonlijke concentratie van appartementen in de dorpskern die daardoor veel van zijn kwaliteiten verliest, terwijl elders hardnekkig vastgehouden wordt aan een geïdealiseerde landelijke typologie. Met andere woorden: Er wordt gezocht naar een tussenweg als reactie op de hardnekkige dualiteit tussen appartementen en grondgebonden verkavelingen waaraan nog veel vastgehouden wordt.

Anderzijds pleit de oefening ervoor om de nieuwbouw van woningen niet langer te bekijken als losstaande projecten, maar het in te bedden in een bredere context vanuit de erkenning dat elk project ook de omgeving grondig transformeert. Daarom werd deze opdracht in de eerste plaats aangegrepen als een oriënterende zoektocht naar een potentiële 'toolkit' voor ruimtelijke kwaliteit en duurzaamheid. Het ontwerpproces werd daartoe vertaald naar een stappenplan, wat toelaat om de gaandeweg genomen beslissingen

eenvoudig te structureren, verduidelijken en communiceren. Bovendien benadrukt het idee van een stappenplan het belang om uit te gaan van een gefaseerde ontwikkeling. Hierdoor wordt rekening gehouden met de realiteit dat woonkernen zich geleidelijk ontwikkelen en keert het zich af van een kant en klaar masterplan. Zo heeft deze aanpak uiteindelijk geleid tot het afbakenen van vijf stappen die breed toepasbaar kunnen zijn op zowel nieuwe ontwikkelingen als de verdichting van bestaande kernen. Deze stappen worden verder beschreven en geïllustreerd door het eigenlijke ontwerp.

Onderliggende structuren als leidraad

In een zoektocht naar een duurzame dorps ontwikkeling is het bijzonder zinvol om op zoek te gaan naar reeds aanwezige structurende kenmerken van het landschap die richting kunnen geven aan de vormgeving en de groei van projecten. Op de bestudeerde site in Vorselaar is het agrarisch landschap nog grotendeels intact; de waterhuishouding vervult een belangrijke structurerende rol. Na analyse van deze structuren werden ze als onderlaag in het ontwerp opgenomen en vormen de basis voor de nieuwe verkaveling. De aanwezige houtkanten (rijen struiken en bomen) en grachten definiëren een systeem van 'kamers' die de site onderverdelen in verschillende entiteiten, wat fasering of geleidelijke uitbreiding en differentiatie toelaat en tegelijkertijd voorziet in de waterhuishouding. De paden van het aangrenzende kasteelpark worden verlengd

door de site en zorgen zo voor de verweving met de omliggende bebouwing. Verder wordt bestaand groen, zoals de aanwezige resten naaldbosjes geïntegreerd als kwalitatief element binnen de ontwikkeling.

Specificatie van de woonnoden

In de Vlaamse woonkernen zien we een aantal algemene tendensen wat betreft de woonnoden, verkozen leefomgevingen en woonwensen van verschillende lagen van de bevolking. Toch is het belangrijk om de specifieke lokale situatie demografisch te kaderen en de specifieke noden en huidige beperkingen in beeld te brengen. Zo wordt Vorselaar gekenmerkt door een zeer trage groei, die nu veelal ongecoördineerd wordt georganiseerd en waaruit de zoektocht is gegroeid naar een geïntegreerd ontwikkelingsconcept dat in fases kan worden geïmplementeerd. Vergrijzing is de meest uitgesproken problematiek in Vorselaar. Jonge gezinnen vinden er steeds minder kansen op een woonplaats en verkiezen veelal een grote gemeente of stad. Er is dus nood aan aangepaste woonvormen voor ouderen met een zekere centrumgerichtheid terwijl er bovendien moet worden voorzien in aangepaste typologieën om tegemoet te komen aan jonge gezinnen om uitvlucht te beperken.

Inbedding in bredere context

Het is van cruciaal belang een project niet te bekijken als een losstaand gegeven, maar te kaderen binnen de bredere context en een visie op de ontwikkeling van de ruimere omgeving. Door de bestaande structuur van Vorselaar te analyseren, werd de conclusie getrokken dat het voor de ontwikkeling nuttig was zich als een

'plugin' te oriënteren op de secundaire verbindingssas in de regio. Hierbij werden ook andere gehuchten geïdentificeerd en uitgewerkt als plugins. De plugin is een reactie op de verkaveling in keten, die de bestaande typische structuur van Vorselaar - waarbij bebouwing en bebossing zich ritmisch afwisselen - kan vrijwaren en versterken. Er is gekozen de autoverbinding weg te leiden van de dorpskern en voor zachte verbindingen naar de kern te opteren. Dit speelt in op het promoten van alternatieve vervoersmiddelen voor korte verplaatsingen en de wens om geen onnodig doorgaand verkeer in de dorpskern en de ontwikkeling te creëren.

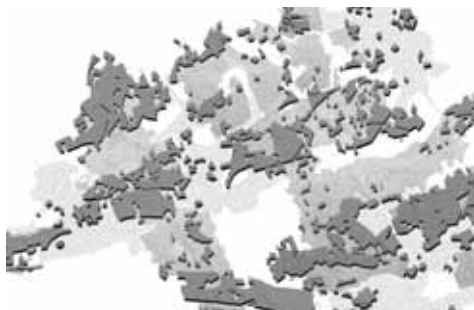
De basisstructuur geeft de mogelijkheid in verschillende typologieën te voorzien die een mix aan kwaliteiten en bewoners tot doel hebben

Organisatie van interne circulatie en collectieve ruimtes

De interne organisatie van de 'plugin' bouwt voort op de keuzes die gemaakt werden in de vorige stappen en geeft vorm aan de vooropgestelde gefaseerde ontwikkeling. Er werd geopteerd voor één algemene ontsluiting of toegang die aansluit op een centrale kamer, welke van daaruit de gehele ontwikkeling verder ontsluit. Deze organisatie voegt een stedelijke kwaliteit toe op basis van een gemeenschappelijk plein en vermijdt onnodig doorgaand verkeer. In

Kernen en infrastructuur

bosfragmenten

beekvalleien

Systeem van Plugins met aanduiding ontwerpsite

Huidige toestand 'kamer' op de projectsite

Ontwerpvoorstel

een tweede fase wordt er een lus rond de centrale kamer voorzien die de bijkomende kamers ontsluit, waardoor er een verkeersvrij plein ontstaat. Op de knooppunten van deze hoofdcirculatie en de doorweven zachte verbindingen, worden groenruimtes en gemeenschappelijke parkeergelegenheden voorzien.

Invullen structuur met een veelheid aan typologieën

De vorige stappen hebben een basisstructuur van verschillende kamers gecreëerd. Deze geven de mogelijkheid in een verscheidenheid aan typologieën te voorzien, die een mix aan kwaliteiten en bewoners tot doel heeft en tegemoet komt aan de geanalyseerde noden. Zo heeft elke kamer zijn eigen karakter en kan dus als entiteit

op zich vormgegeven en ingevuld worden, terwijl de grotere onderliggende structuren zoals die voorheen werden gedefinieerd voor de samenhang zorgen door kamers te verknopen en verbinden. Deze aanpak steunt sterk op het consequent inplannen van collectieve voorzieningen. Zo wordt parkeergelegenheid gegroepeerd, worden kwalitatieve openbare groenruimtes en een centraal plein voorzien, en wordt dit alles verbonden aan een circulatiesysteem dat met zo weinig mogelijk infrastructuur zoveel mogelijk wooneenheden zoekt te ontsluiten. Op deze manier is er een basisstructuur uitgedacht die de juiste voedingsbodem geeft om verschillende alternatieve woonvormen mogelijk te maken, waarbij de grens tussen het individuele en het collectieve vervaagt. Hiermee wil het

Perspectief beelden

ontwerp een verscheidenheid aan woontypes aanbieden, aangepast aan de noden van verschillende groepen. Zo is er nood aan betaalbaar wonen voor jonge gezinnen, die zich nu vooral aangewezen zien op het kleinere woonaanbod in de steden, en aan compactere woonvormen voor ouderen met centrale, gedeelde (zorg) voorzieningen. Er wordt zo eveneens ingespeeld op de steeds grotere vraag naar diverse woonvormen en het stijgend belang van collectieve typologieën. Anderzijds laat een dergelijk gemengd project ook toe om sociale woonvormen te integreren.

Conclusie

De zoektocht naar een duurzame woonomgeving wordt een steeds dringender vraagstuk en er is bijgevolg steeds meer kennis voorhanden wat betreft alternatieve woonvormen en kwaliteitsvolle ruimtelijke configuraties. Hoewel deze nieuwe concepten in de mode zijn en vlot over de tong gaan, worden ze alsnog beduidend weinig toegepast in de praktijk. Toepassingen blijven namelijk veelal beperkt tot de stedelijke context met uitzondering van een beperkt aantal grote, prestigieuze projecten. Met de middenschaal tussen individuele en grote projecten gaat het echter opvallend minder goed. Dit is echter de schaal waarop we in buitenstedelijke omgevingen intensief zullen moeten inzetten wanneer we zoeken te breken met de dualiteit tussen appartementen en vrijstaande woningen, en de dominantie van individuele projecten in het voordeel van collectieve woonvormen en kwaliteitsvolle verdichting. Binnen de dorpse context is er een duidelijk gebrek aan kwaliteitscontrole, praktisch ingebedde stedenbouwkundige kennis, maar bovenal aan concrete referenties, exploraties en strategieën. Daarom werd er in dit project bewust een vertaalslag gemaakt van de interne logica van het ontwerpproces naar begrijpbare en concrete stappen en motivaties in de hoop het voor een breder publiek begrijpbaar en bovenal toepasbaar te maken. Dit vanuit een geloof dat er een

dringende nood is aan kenniscreatie en reflectie over het dorps wonen op lokaal niveau. Alleen zó kunnen kwaliteitsvolle projecten en samenwerkingen ontstaan. Dit soort oefeningen zijn een bescheiden doch cruciale stap op zoek naar een methodiek voor kwaliteitsvol en duurzaam dorps wonen.

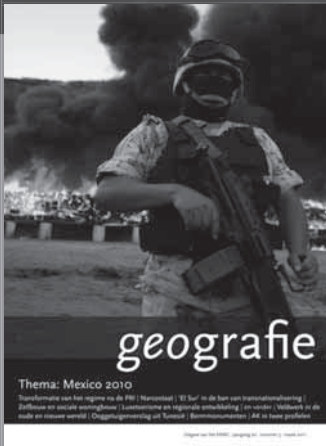
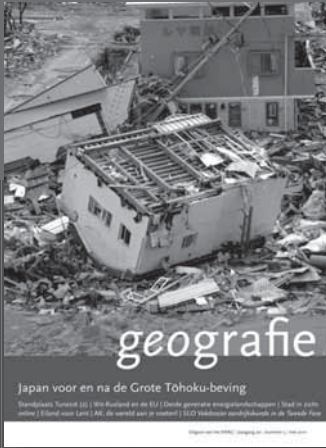
Tim Devos (tim.devos@ees.kuleuven.be) is **Ingenieur architect en momenteel werkzaam als doctoraatsstudent aan de vakgroep geografie van de KU Leuven en redacteur van AGORA**. **Maarten Wauters** (maarten@debardeur.be) is **architect, stedenbouwkundige bij ontwerp bureau Débardeur**. **Koen Van den Troost** (koen.vandentroost@leiedal.be) is **architect, stedenbouwkundige werkzaam bij Intercommunale Leiedal**. **Michael Ryckewaert** (michael.ryckewaert@asro.kuleuven.be) is **docent stedenbouw aan de Erasmushogeschool Brussel en projectleider bij het Steunpunt Wonen aan de KU Leuven**.

Literatuurselectie

- Architecture Workroom (2012) Een visionaire woningbouw. Kansen en opgaven voor een trendbreuk in de Vlaamse woonproductie. <http://www.vlaamsbouwmeester.be/files/d94fe39344a34f-7b94e774cff31cbd0e.pdf>
- De Meulder, B., Van Herck, K. (red.) (2009) Wonen in Meervoud, Groepswoningbouw in Vlaanderen 2000-2010. Amsterdam: SUN.
- Goedertier, L. (2008) Werkboek kwaliteitsvol verkavelen.. Brussel: RWO-Vlaamse Overheid, 2008, p. 98
- Posadlabs (2012) Flemish Metropolitan Dream. <http://www.posadlabs.com/flemish-metropolitan-dream/>
- Ryckewaert, M., De Decker, P., e.a. (2011) Een woonmodel in transitie. Een toekomstverkenning van het Vlaamse wonen, Antwerpen: Garant

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts
€ 33,50 per jaar, aio's en oio's betalen € 69,50 (normale prijs € 93,50
per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijks-
kundig Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen
in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 236 12 02 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAG
g

Crowdfunding in de openbare ruimte

AUTEUR Ellen van Holstein

FOTOGRAFIE Ellen van Holstein, Ossip van Duivenbode & SLA
Architecten

Crowdfunding is in. Waar de methode eerst werd gebruikt in de kunstwereld, wordt het nu ook ingezet voor de financiering van projecten in de openbare ruimte. Dat lijkt handig, want net nu de budgetten van overheden slinken, is het hip als burgers gezamenlijk de zorg voor ruimtelijke kwaliteit op zich nemen. Is crowdfunding een sleutel tot een sterkere gemeenschap?

Stedenbouwkundigen Jeroen Leemans en Dominic Tegelbeckers van HKB Urban Producers gingen in gesprek over de mogelijkheden en risico's van de nieuwe trend crowdfunding met stadsantropoloog Chiara Camponeschi, auteur van *The Enabling City*. Omdat opdrachten door de recessie afnemen, werken Leemans en Tegelbeckers sinds een jaar niet enkel meer naar aanleiding van opdrachten. Zij zagen dat ruimtelijke vraagstukken bleven liggen en ontwikkelden alternatieven om stedelijke projecten te financieren. De stedenbouwkundigen begonnen onder de naam Urban Producers met crowdfunding. Zij lanceerden een website waar mensen nieuwe projecten kunnen aandragen en projecten van anderen met geld of materiaal kunnen steunen. Leemans en Tegelbeckers hebben nu een jaar ervaren wat de mogelijkheden en de valkuilen van deze methode zijn. Chiara Camponeschi staat niet achter de commerciële kant van deze aanpak. Ze begon aan de universiteit van Toronto aan haar onderzoek naar strategieën zoals crowdfunding omdat ze zich verbaasde over wat ze zag gebeuren. "Toen ik aan mijn onderzoek begon zag ik overal om mij heen dat consumentisme werd verward met activisme, CO2 reductie met omgevingsbewustzijn en groei met innovatie. Nergens in de alledaagse praktijk zag ik de principes van zelforganisatie, gemeenschappelijk draagvlak en interactie. In plaats daarvan worden burgers zoals ikzelf aangemoedigd om 'groen' te kopen en geld te doneren aan verre oorden vanuit de comfortabele thuisomgeving." Volgens Camponeschi kan crowdfunding veel meer

zijn dan een financiële bijdrage aan een project. "Het leuke van crowdfunding is dat je er mensen een stem mee kan geven en met anderen in gesprek kan laten gaan." Daarom zet ze zich ervoor in om bewoners bij lokale projecten te betrekken.

De methode crowdfunding

Crowdfunding houdt in dat publiek wordt gevraagd om een bijdrage te leveren aan een project. Tot voor kort werd crowdfunding vooral ingezet door muzikanten en kunstenaars om geld in te zamelen voor de productie van een droomplaat of een schilderij. Het project was dan bedoeld voor een heel specifiek publiek dat graag wilde investeren in die artistieke ontwikkeling. Bij dergelijke culturele initiatieven kunnen donateurs, afhankelijk van hun bijdrage vaak rekenen op beloningen zoals een gesignde tekening of toegang tot concerten. Inmiddels is crowdfunding in de culturele sector een gevestigde methode en internetsites zoals *wekomenerwel.nl*, *voordkunst.nl* en *crowdaboutnow.com* helpen ondernemers hun project te presenteren en binnenkomende geldstromen te beheren. Crowdfunding in de openbare ruimte is echter nieuw. De risico's en de grenzen van de mogelijkheden worden nog afgetast. Dat de openbare ruimte geen strak afgebakende doelgroep heeft is één van de uitdagingen. Daarnaast speelt de morele vraag wie over de openbare ruimte beslist, want de projecten die met crowdfunding tot stand komen raken ook de mensen die niet mee doen. Om deze redenen is het interessant de ervaringen van Camponeschi en stedenbouwkundigen Leemans en Tegelbeckers uit te diepen. Wanneer is crowdfunding volgens hen een gepaste methode, wat is de meerwaarde en waar vinden zij dat de verantwoordelijkheid moet liggen voor de openbare ruimte?

Crowdfunding zet mensen er toe om na te denken over hun omgeving

Tussen publieke zaak en privaat belang

Crowdfunding in de openbare ruimte, hoe pak je dat aan? "Een stad is geen pen", zo opent Leemans het gesprek. "Een stad is geen product waarin je investeert, dat je vervolgens produceert en uiteindelijk op de markt brengt om winst te maken." Omdat er geen winst wordt behaald zijn projecten niet interessant voor investeerders. Daarom is crowdfunding meer geschikt voor projecten in de openbare ruimte dan een financieringsconstructie op basis van investeringen.

In Nederland zijn overheden verantwoordelijk voor de inrichting en het onderhoud van straten, stoepen en pleinen. Via belastingen hebben zij daar middelen voor. Het is daarom de vraag welk soort projecten gefinancierd zal worden met crowdfunding. Volgens Leemans blijven overheden verantwoordelijk voor basisinfrastructuur zoals het verkeersnet en rioleringen: "Niemand is er bij gebaat om dat soort zaken decentraal te gaan regelen."

Leemans en Tegelbeckers vinden dat kleinere projecten met crowdfunding kunnen worden gerealiseerd. Maar anderen blijven dat

Van links naar rechts Domonic Tegelbeckers, Chiara Camponeschi en Jeroen Leemans.

de taak van gemeenten vinden. Zo liet architectuurhistoricus Wouter Vanstiphout in een interview met het Architectenweb Magazine weten het te gek voor woorden te vinden dat de initiatiefnemers van de Luchtsingel (zie kader) beter in staat zijn op te komen voor lokale belangen dan dat de Dienst Stadsontwikkeling is. En dat terwijl die dienst daarvoor verantwoordelijk is en daarvoor wordt betaald. Camponeschi: "het risico bestaat dat burgers in sommige gevallen dubbel belast in plaats van geholpen worden. Waar ik vandaan kom in Italië wordt weinig gedaan met overheidsgeld en de vraag om bij te dragen aan een publiek project zou daarom een klap in het gezicht van de belastingbetaler zijn." Volgens Camponeschi is het mooie aan crowdfunding dat het burgers een stem kan geven in bestuurlijke kwesties. Soms, zoals in het geschetste Italiaanse voorbeeld, kan dat beter worden bereikt met participatief budgetteren. Mede daarom vindt Leemans dat de overheid duidelijker moet zijn: "Het is giswerk om te zeggen welke partijen belang hebben bij welke projecten. Bij elk project liggen de verhoudingen anders. Het is bij uitstek de taak van de overheid om de verdeling van die belangen te controleren en duidelijkheid te geven over de verdeling van verantwoordelijkheden."

Hergroeperen van spelers in stadsplanning

Als het aan de stedenbouwkundigen ligt zullen zij in de toekomst tussenpersoon zijn van burgers en overheden. Zover is het volgens Leemans echter nog niet: "Wij willen graag samenwerken als een gelijkwaardige partner, maar we merken dat overheden grote moeite hebben om controle uit handen te geven." Daarom werkt Urban Producers nu vooral met bewoners en niet met overheden en investeerders zoals aanvankelijk de bedoeling was. Het nadeel daarvan is dat de projecten wat kleiner van formaat zijn. Soms heeft het project niets met stadsontwikkeling te maken, zoals de organisatie van een evenement. Maar, zo hebben de stedenbouwkundigen geleerd, "die projecten liggen wel dicht bij de harten van de mensen".

Overheden hebben tijd nodig om te wennen aan crowdfunding en aan hun rol als partner. Ondertussen experimenteert Urban Producers met kleinere projecten om bekend te raken met regelgeving. "Wanneer de grote partijen klaar zijn om uit hun toren neer te dalen en als partner in een crowdfundingproject te stappen, dan zal Urban Producers zich de rol eigen gemaakt hebben van tussenpersoon, van spin in het web, tussen overheden, private partijen en burgers", zegt Leemans.

Camponeschi ziet potentie: "Het is een unieke positie die je veel opties geeft. Jullie hebben technische en juridische kennis en jullie weten wat mogelijk is. Daar komt bij dat jullie enerzijds onderdeel uitmaken van de netwerken van investeerders en bestuurders en anderzijds in de stad staan en nauw betrokken zijn bij bewoners en projectlocaties. Je kunt een tussenpersoon zijn en een aanwakkerende kracht."

De kracht van crowdfunding

De kracht van crowdfunding is dat het een gemeenschap zelfvertrouwen en energie kan geven. "Eén succesvol project waarbij mensen zelf het initiatief hebben getoond en de uitvoering hebben georganiseerd leidt weer tot volgende projecten. Mensen raken bevlogen doordat ze erachter komen dat zij zelf dingen kunnen bereiken" zo zegt Camponeschi.

"Het is fantastisch dat je met dergelijke technologie mensen kunt betrekken die anders helemaal niet geïnteresseerd zijn in buurtwerk." Leemans is in het bijzonder erg enthousiast omdat hij er nu in slaagt om met behulp van internet met jongeren om de tafel te gaan. "Doordat ze via het internet kennismaken met het project zien ze al waar het over gaat voordat ze naar een bijeenkomst gaan. Ze zien wat ze in hun buurt kunnen veranderen en daardoor raken ze geïnteresseerd." Ook bestuurders worden enthousiast omdat zij

De Noorderparkbar

De Noorderparkbar is een project van de stichting NoorderparkKamer die culturele ontmoetingen organiseert voor de wijk Amsterdam-Noord. Omdat het goed ging met de stichting werd hun tijdelijke paviljoen te klein en werd gezocht naar een mogelijkheid om de ontmoetingsplek uit te breiden. Woningbouwcoöperatie Ymere stelde een klein budget beschikbaar dat precies voldoende zou zijn voor een container met basisfaciliteiten. De initiatiefnemers van de NoorderparkKamer wilde echter meer voor de wijk. Zij wilde een plek creëren met meer kwaliteit. Met de architecten Bureau SLA en Overtreders W werd een project opgezet waarin architectuur ontwikkeld zou worden met behulp van gerecyclede materialen die op marktplaats.nl gekocht werden. Ook de verkopers werden bij het project betrokken door hun verhalen te bundelen op hetkomtaltijdgoed.nl.

Zo werd het project op een betaalbare, sociale en bovendien duurzame manier opgezet. Het idee werd op de crowdfunding website voordekunst.nl geplaatst, waar het met de steun van 99 donateurs 10.050 euro ophaalde.

De Luchtsingel

De Luchtsingel is een project van architectenbureau ZUS in de binnenstad van Rotterdam. Met de houten voetgangersbrug probeert het bureau het centraal gelegen Hofplein weer toegankelijk en bruisend te maken. Door verkeersaders is het historische hart van de stad nu een blinde vlek. De architecten ontwikkelden het idee toen zij aan het Hofplein woonden. Hier was toen een kraakpand dat nu dienst doet als bedrijfsverzamelgebouw onder meer als werkplek van de architecten. Hierdoor kennen de architecten het plein goed en zagen zij de mogelijkheden om partijen te enthousiasmeren voor dit project.

Bij gebrek aan publieke middelen voor een infrastructureel project van het formaat van de Luchtsingel werd een crowdfundingcampagne gestart. Via de website imak Rotterdam.nl konden bezoekers een plank kopen met een zelfgekozen tekst erop die deel zou gaan uitmaken van de singel. Op deze manier zouden

(overwegend) Rotterdammers zelf de brug bekostigen.

Toevalligerwijs schreef de gemeente Rotterdam in dezelfde periode een prijsvraag uit om het beste burgerinitiatief voor de stad te kiezen en te ondersteunen met een prijzenpot van vier miljoen euro. Met de hulp van een sterke campagne won de Luchtsingel met 48 procent van de stemmen de wedstrijd. De crowdfundingstrategie werd daardoor ondermijnt; het aandeel dat werd binnengehaald met de verkoop van de planken valt weg bij het budget dat vanuit de gemeente vrijgekomen is. Het heeft wel laten zien dat met een campagne die het publiek oproept tot actie veel bereikt kan worden. Vanuit financieel oogpunt is nu zeker dat het gehele project uitgevoerd kan worden, inclusief de ontwikkeling van de openbare ruimte waar vertakkingen van de brug op uit komen.

projecten kunnen opzetten die binnen de kaders van conventionele financiering onmogelijk zijn. Zowel Camponeschi, als Tegelbeckers en Leemans noemen de energie die vrijkomt de grote waarde van de methode, maar beide partijen zien dat precies daardoor ook de risico's van overmoed, laissez-faire en nonchalance ontstaan. Crowdfunding wekt de impressie een gemakkelijk oplossing voor financieringstekorten te zijn, maar de methode vergt hard werk en kan slechts in enkele gevallen tot oplossingen leiden. Toch blijft overeind dat crowdfunding mensen samen kan brengen die normaliter niet met elkaar in gesprek zouden gaan, zoals bewoners en stedenbouwkundigen. "In de best geslaagde projecten

die ik heb gezien werkten heel verschillende groepen mensen met elkaar samen en gingen zij elkaar beter begrijpen", zegt Camponeschi. "Het belangrijke," zo is Leemans van mening, "is dat mensen worden aangemoedigd om na te denken over hun omgeving. Je geeft ze ideeën over wat kan en die plannen gaan groeien."

Risico's

De bevlogenheid die crowdfunding tot een succes maakt is tegelijkertijd een risico. Camponeschi legt uit dat de methode een eigen leven kan gaan leiden. Mensen denken dan: "We hebben een probleem want we willen hier een project opzetten en daar is geen

Architectenbureau SLA ontwierp met de Noorderparkbar een culturele ontmoetingsplaats voor Amsterdam Noord.

geld voor. Als de menigte dat geld kan leveren, lijkt het probleem opgelost, maar dat is het niet." Volgens Camponeschi is het probleem eigenlijk niet het geld maar de inrichting van de ruimte en het gesloten bestuurlijke systeem dat het geld beheert. De wensen van burgers moeten volgens Camponeschi bespreekbaar worden gemaakt.

Zo komt een tweede risico ter sprake. Een project moet al direct populair genoeg zijn om crowdfunding op gang te brengen. Leemans herinnert zich dat voor een project de minimale drempel niet op tijd werd gehaald: "We lieten het project even liggen, maar het stond nog wel op het internetplatform. Later bleek er toch veel interesse in het project te zijn. De tijd was er nog niet rijp voor." Camponeschi waarschuwt dat niet de conclusie mag worden getrokken dat die projecten niet nodig zijn of niet voldoende draagkracht hebben. In werkelijkheid kan een gebrek aan financiële steun voor een project uiteenlopende oorzaken hebben. Hier ligt het risico dat alleen projecten die al bespreekbaar en modieus zijn gerealiseerd kunnen worden. Ook de locatie van een project is van belang. Camponeschi denkt dat mensen sneller bijdragen aan een project in een grote stad zoals Rotterdam of Amsterdam, zelfs als ze er niet wonen. "Mensen willen bijdragen omdat ze de plaats kennen en de kans bestaat dat ze het project in toekomst kunnen bezoeken." De vraag is wat dat betekent voor plaatsen die minder bekend zijn. "Ja," denkt Leemans hardop, "wat te doen in Appelscha?" De Italiaanse Camponeschi kijkt hem niet begrijpend aan. "Appelscha?" Het probleem is duidelijk. Een derde risico is dat enkel projecten slagen met mondige initiatiefnemers. Mensen die een uitgebreid netwerk hebben en dat inzetten, zullen met crowdfunding relatief gemakkelijk een project van de

grond krijgen. Wat zijn de kansen voor mensen die in een kleinere sociale kring leven? Of voor mensen die niet weten hoe ze een filmpje moeten editen en waar ze het op internet kunnen plaatsen? "Het mooie van crowdfunding", zo zegt Camponeschi, "is dat het mensen zichtbaar maakt." Dat mensen zichtbaar zijn moet dus geen voorwaarde zijn.

Concluderend blijkt dat de kansen van crowdfunding tweezijdig zijn. Enerzijds is het een goede methode om burgers een stem te geven en te betrekken bij bestuur. Daardoor draagt crowdfunding bij aan een sterkere gemeenschap. Anderzijds is het een manier om fondsen te werven voor projecten die buiten de basistaken van overheden vallen. Zo is het mogelijk om het creatieve kapitaal en de betrokkenheid van mensen in te zetten. Dat wil echter niet zeggen dat het een snelle weg naar geld is. Het risico van het grote succes van crowdfunding is dat de noodzaak van de voorwaarden onderschat wordt en het enkel wordt gezien als een snelle oplossing. In werkelijkheid hangen dergelijke financieringsvraagstukken samen met de toegankelijkheid van bestuur en met de populariteit van een project. Er moet daarom altijd eerst gekeken worden naar de context van een project voordat crowdfunding als oplossing naar voren geschoven wordt. Onder de juiste voorwaarden kan crowdfunding echter bijdragen aan sterkere sociale relaties en financieringstekorten oplossen.

Ellen van Holstein (ellenvanholstein@gmail.com) is architectuur-historicus, cultureel geograaf en redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Camponeschi, C. (2010) *The Enabling City* (Wiki Commons uitgave)
Griffioen, R. (2012) 'Interview Wouter Vanstiphout' AWM 48

Kabouter Buttplug: kunstelite versus leken

AUTEURS Martin Zebracki & Mischa Dekker

FOTOGRAFIE Maria Şalaru & Leo Roubos

In elke stad worden openbare ruimten versierd door kunstwerken. Geen ander publiek kunstwerk is in de laatste decennia zo opzienbarend geweest als Santa Claus in Rotterdam. Welke ruimtelijke ideologie schuilt achter de door een 'kunstelite' bepaalde locatiekeuze en verzet hiertegen vanuit de 'lekenbevolking'? En wat zeggen de publieke discoursen over de rol van kunst in de openbare ruimte?

De internationaal toonaangevende Amerikaanse kunstenaar Paul McCarthy (1945) maakte Santa Claus in 2001 op verzoek van de stad Rotterdam. Het stadsbestuur wilde de bewoners en bezoekers verrassen met dit zes meter hoge en ruim 4000 kilo zware bronzen beeld. De olijk kijkende kerstman houdt in zijn linkerhand een bel vast en in zijn rechterhand een gestileerde kerstboom, die veeleer lijkt op een anaal seksattribuut.

Vanaf de bekendmaking dat Santa Claus in de stad geplaatst zou worden ontstond een hevig publiek debat in de lokale politiek, media en maatschappij. Velen vonden Santa Claus vanwege zijn seksuele connotaties ongepast voor de openbare ruimte. Het beeld werd allerminst met de mantel der liefde bedekt en verkreeg al snel de volksnaam Kabouter Buttplug.

Santa Claus is door McCarthy bedoeld als aanklacht tegen het consumptisme en de daarmee gepaard gaande tomeloze koopziekte. Kunstanalist Dick van Teilingen spreekt hierbij van 'de bronzen koning van de instantbevredegiging, een symbool van consumptiegegot'. Het is de symboliek van de consumptiecultuur waaraan hij zijn beeldtaal ontleend. Denk aan Hollywood, Disney en Coca Cola. Deze laatste is de geestelijke vader van het vermaarde kerstidool. Door de kunstwereld zijn McCarthy's sculpturen, installaties en performances waarin seks(ualiteit), zelffoltering en tomatenketchup – zijnde 'bloed' van de consumptie maatschappij – als thematische richtsnoer fungeren, alom geprezen.

Op basis van een discoursanalyse van verscheidene media (zowel 'linkse', 'neutrale' als 'rechtse' lokale en landelijke dagbladen en sociale media) en uitgebreide gesprekken met experts uit de wetenschaps- en beleidssector, omwonenden en passanten (zie Zebracki, 2012) bespreken we de verhitte publieke discussie rondom Santa Claus. Deze discussie illustreert een breed scala van opvattingen over de rol van kunst in de openbare ruimte en de heftige onenigheden waarmee dit gepaard kan gaan.

Omzwervingen

Het debat over Santa Claus is ruim tien jaar gaande en betreft niet slechts een discussie tussen de gemeente en een aantal bewoners. Santa Claus werd na vele omzwervingen uit het depot bevrijd en in de openbare ruimte gearachuteerd. Naar aanleiding van het advies van de Internationale Beeldencollectie Rotterdam (IBC), kocht de gemeente in 2002 het beeld aan voor 280.000 euro. De toenmalige lokale coalitie van de PvdA, VVD en GroenLinks (1998-2002) had aan deze aankoop haar fiat gegeven. Santa Claus was van meet af aan bedoeld als publiek kunstwerk. McCarthy zelf was in eerste instantie verbaasd en vroeg zich af of zijn werk wel 'kan' in de openbare ruimte, waarop de IBC-commissie afdoend antwoordde: "this is Holland".

Het variërende discours van de publieke discussie over de (on)geschiktheid van het werk voor de openbare ruimte suggereert verschillende wensen en mogelijkheden voor een plek voor het werk. Volgens 'kunstkenners' zou het op een vooraanstaande, commercieel getinte plek moeten staan, omdat de anticommerciële boodschap van het beeld daar het meest tot haar recht komt. Vanuit de bevolking en de raadsleden van CDA en Leefbaar Rotterdam klinkt de mening dat het vanwege zijn beschouwde ontsierlijk- en onwelvoegelijkheid gesitueerd zou moeten zijn op een minder prominente plek in de openbare ruimte. Tevens zijn veel 'non-kunstexperts' van mening dat het zelfs geheel uit het straatbeeld en in een depot zou moeten verdwijnen. Bovendien uiten sommige bewoners dat het nogal 'Amerikaanse' beeld moeilijk te rijmen is met de 'Hollandse' stad Rotterdam, waarbij vaak een tegenstelling gemaakt wordt tussen de kerstman en sinterklaas.

De kerstman was ook op zijn nieuwe plek geen lang leven beschoren

De IBC-commissie en de gemeente wilden Santa Claus voor het grote concert- en congresgebouw De Doelen plaatsen. Dat is uiteindelijk nooit gebeurd. Kunsthistoricus en IBC-lid Jan van Adrichem zei hierover: "In dit beeld zie je de botsing van de elite- en massacultuur, die je ook op het Doelenplein zelf ziet: de schouwburg tegenover de patatkraam. Het beeld is een parafrase op de 19de eeuwse sculptuur van de burgerlijke elite, door het monumentale en het brons, en tegelijk refereert het beeld aan de massacultuur: door de kerstman in tuinkabouteridroom en door de wat losse omgang

Santa Claus op het Rotterdamse Eendrachtsplein.

met een welbekend seksartikel. Het beeld is zo net zo complex als het grote stadsleven zelf." Niet alleen de betekenis van het beeld, maar ook de procedure van plaatsing en de conflicten die daarmee gepaard gingen, illustreren deze botsing tussen elite- en massa-standpunten.

Enkele CDA-lieden vonden het omstreden werk nogal onbetamelijk voor zo'n prominente plek in de openbare ruimte. Na aanleiding van het publieke ongenoegen debatteerde de gemeenteraad over de toekomst van het beeld. Na drie jaar van debatavonden en politieke vergaderingen besloot de raad in 2005 – die vanaf 2002 tot 2006 werd gedomineerd door de coalitie van Leefbaar Rotterdam, CDA en VVD – dat de 'sekskabouter' uit de openbare ruimte moest worden geweerd. Zij verbande hem naar de binnenplaats van Museum Boijmans van Beuningen, alwaar het beeld een gastvrij onthaal vond van toenmalig burgemeester Ivo Opstelten.

De kerstman was ook op zijn nieuwe plek geen lang leven beschoren. Het museum verbouwde de binnenplaats in 2008 en het beeld moest letterlijk op de stoep van het museum staan. Een meerderheid van de gemeenteraad drong in die tijd aan op een besluit over de plaatsing van Santa Claus in de openbare ruimte van Rotterdam: "het wordt weer lente, de kabouter moet naar buiten", grapte de SP-fractievoorzitter Theo Cornelissen.

In de openbare discussie over het kunstwerk drongen de opzettelijk bedoelde ambigue symbolische interpretaties op de voorgrond. Denk aan kerstboom/sekspeeltje, elite/massacultuur en illusie/

realiteit. De geassocieerde psychologie van Santa Claus was nogal negatief van aard, waarbij de seksuele ondertoon van dit kunstwerk samen met de geldkwesitie sterk in de publieke gedachtevorming doorklonk.

Positieve blik

Naast de vele negatieve sentimenten vanuit de bevolking weerschalde een meer positieve blik op het werk vooral uit de monden van meer elitaire kunstliefhebbers en 'experts'. Zij hadden de kritische blik van het beeld op de groeiende consumptiemaatschappij, uitgerekend op een plek waar het er toe doet, hoog in het vaandel staan. Tevens konden beleidsmakers en politici bevrediging vinden in het feit dat het beeld een bijdrage levert aan de stadsmarketing-kreet 'Rotterdam durft'.

McCarthy zelf vond ook dat het beeld niet thuishoort op een achterafgelegen plaats, zoals het museumbinnenplein, maar alleen tot zijn recht komt op een prominente plek in een druk winkelgebied in de binnenstad. Een saillant politiek voorstel dat het weliswaar niet had gehaald, kwam van Anton Molenaar van Leefbaar Rotterdam. Hij vond Santa Claus niet geschikt voor een centrale plek op een plein. Volgens hem zou dan de helft van het publiek alleen maar de kont van de kabouter zien. Dus het beeld zou volgens Molenaar ergens moeten worden geplaatst waar iedereen het van voren ziet. Molenaar stelde voor om Santa Claus om te dopen tot het Rotterdamse Vrijheidsbeeld en te plaatsten op de Wilhelminapier bij

de voormalige Holland Amerika Lijn, symbool voor het Nederlandse meerstromenland.

Een alternatief gemeentevorstel was om het beeld in de Koopgoot te plaatsen. Het werk was echter niet naar de smaak van vele ondernemers. Maar niet alle ondernemers keerden zich tegen Santa Claus. De Ondernemersvereniging Nieuwe Binnenweg wilde koste wat het kost voorkomen dat de kabouter de binnenstad of zelfs de stad vaarwel zou wuiven. Deze vereniging veronderstelde namelijk dat Santa Claus winkelend publiek zou aantrekken en de omzet van winkeliers zodoende zou opstuwten. Hoewel het beeld een kritiek is op de consumptiemaatschappij, eigende deze maatschappij dat beeld juist toe.

Na een jarenlange en zeer intensieve lobby van de ondernemersvereniging werd de sprookjesfiguur, die de mythe van de consumptiemaatschappij aan het daglicht moest brengen, in november 2008 vervoerd van het Boijmans van Beuningen naar zijn huidige locatie op het Eendrachtsplein. Het waren eigenlijk de initiatieven van winkeliers die de gemeenteraad overstag hadden laten gaan.

Discussieobject

Nu staat het beeld op een plek die kenners zien als een kruising tussen de consumptie-as van de binnenstad en de culturele as

(museumroute) van Rotterdam. Om deze reden had de Rotterdamse cultuursocioloog Ton Bevers ter gelegenheid van de plaatsing van Santa Claus het Eendrachtsplein omgedoopt tot het Tweedrachtsplein: "Santa Claus staat op een punt waar kunst en commercie elkaar kruisen en het dus een beetje schrijnt". Hij stelde bovendien dat het Tweedrachtsplein inhoudt dat "het debat tussen de professionals van de kunstwereld en het lekenpubliek zal doorgaan". De discussie over wie bepaalt welk beeld waar in de openbare ruimte komt, manifesteerde zich eigenlijk in de tweestrijd tussen een elite van kunstexperts en de bevolking. Raadsleden in de Rotterdamse politiek schaarden zich in beide kampen.

De IBC-commissie sluit niet uit dat Santa Claus wordt verplaatst. Reeds in 2007 speelde zij intern met het idee van een Buttplugstadstournee, waarbij niet werd geschroomd het Afrikaanderplein voor de Kocatepe-moskee als tijdelijke standplaats te adviseren. "Als bewoners weten dat een kunstwerk, hoe choquerend ook, slechts tijdelijk logeert in hun wijk, dan maakt dat veel uit voor de acceptatiegraad", meent Dees Linders, hoofd van de IBC-adviescommissie. Maar dit kan dan wel worden opgevat als het doordrukken van een elitair standpunt over kunst, waarbij weinig wordt geluisterd naar ideeën die de bevolking heeft over de plaatsing van een kunstwerk.

Verhuizing van Santa Claus van het Boijmans naar het Eendrachtsplein ('Free Santa').

Reflecties

Het springt vooral in het oog dat het denken over de match tussen Santa Claus en zijn plek primair wordt gekleurd door het denken over dit kunstwerk an sich, en nauwelijks door bredere ideeën over de publieke ruimte, zoals bijvoorbeeld over de rol van pleinen in Nederlandse steden. Discussies over de bevonden lelijkheid, onzedelijkheid en kostbaarheid van Santa Claus karakteriseren het debat. Dat daargelaten herkennen velen de boodschap van Santa Claus en zien ze er tevens de grap van in, ook al is dat een doordenker. In het bijzonder zijn er uiteenlopende opvattingen over de gepastheid van een sterk seksueel getint beeld in het centrum van de stad. Aan de ene kant zou het voorbijgangers (met name kinderen) kunnen storen of zelfs schokken. Aan de andere kant rijst de vraag of dan ook bijvoorbeeld lingeriereclame zou moeten worden verboden. Of mag dat dan weer wel vanwege de tijdelijkheid daarvan?

Toeristen laten zich met Santa Claus fotograferen

Het publieke debat over Santa Claus illustreert en verkent de algemene rol van kunst in de buitenruimte. Er zijn meningsverschillen over wat wel of geen succesvolle kunstwerken op bepaalde openbare plekken zouden zijn en wat goede criteria zijn om te bepalen of een beeld 'succesvol' is.

Voorstanders van Santa Claus benadrukken vooral de exemplarische landmarkfunctie van het beeld. Zo zou het een 'Petruuseffect' in de hand werken (de voet van Petrus' devotiebeeld wordt al eeuwenlang gekust en is daardoor afgesleten). Voornamelijk veel internationale toeristen laten zich de hele dag door aan en op de voet van de kabouter fotograferen. Dit heeft ertoe geleid dat omliggende winkeliers Kabouter Buttplug hebben omarmd, omdat bezichtigers van het tegen de consumptie gerichte beeld ironisch genoeg geld in de la brengen.

Bewoners vinden het vooral belangrijk dat lokaal beleid aan hen een gevoel van betrokkenheid geeft. Dat houdt dan niet in dat zij bijvoorbeeld de kunstenaar en vorm en kleur van het kunstwerk kiezen op een inspraakavond, maar dat zij door het lokale bestuur worden geïnformeerd en meegenomen in de besluitvorming van a tot z.

De uiteenlopende zienswijzen over Santa Claus hebben een versplinterd en besluiteloos politiek en maatschappelijk landschap gevormd. Er ontstond moeheid over het schuilevinkje van de kabouter. Raadsleden, journalisten en de bevolking die zich mengden in de publieke discussie, hadden vooral kritiek op de teruggetrokken wijze waarop een elitaire kunstcommissie naar kunst kijkt en hoe ze kunstwerken doordrukt en in de openbare ruimte te 'vondeling' legt. Deze kritiek was zowel specifiek gericht op Santa Claus als publieke kunst in het algemeen.

Dit houdt dan ook een kritiek in op wat de filosoof George Dickie de 'institutionele kunsttheorie' noemt. Volgens deze theorie wordt een object kunst, omdat het autoritaire machtsapparaat zoals een kunstcommissie dat object nu eenmaal als kunstwerk ziet. Denk aan Marcel Duchamps urinoir (Fontaine, gesignd met R. Mutt) uit

1917. Tegenstanders bekritisieren voorstanders er vaak van de kritiek op de institutionele kunsttheorie niet serieus te nemen. De tegenstanders stellen dat een kleine 'incestueuze' en omhooggevallen happy few beslissingen zou nemen die tegen de wil en de belangen van de meeste mensen indruisen.

Het hoe en waarom van Santa Claus is bepaald niet voor eenieder klip-en-klaar. "De kunstwereld zit nog altijd gevangen in een oude practical joke van Marcel Duchamp [met andere woorden: de institutionele kunsttheorie] en de politiek zit gevangen in de mantra van Thorbecke dat de overheid geen beoordelaar mag zijn van de kunst", aldus de schilder en kunstcriticus Lennaart Allan.

De voornaamste ruimtelijke ideologie van de kunstelite voor het plaatsen van Santa Claus in de openbare ruimte schuilt in de *up yours*-boodschap van dit beeld tegen het groeiende consumentisme. Santa Claus is niet voor niets uiteindelijk geplaatst op een plek waar de massacultuur en de cultuur van de kunstelite elkaar kruisen. Het bijkomende achterliggende idee is dat kunst een generator zou moeten zijn van publieke discussie en kritiek zou vormen op de status-quo. Sommige toeschouwers begrijpen dit kunstwerk als een ontsnapt veredeld museaal object en anderen spreken een grote waardering uit over het beeld. Dat diverse personen en partijen in tegenspraak met elkaar zijn, maakt eens te meer duidelijk dat McCarthy's doelstelling om een publieke discussie te ontketenen zonder twijfel succesvol is. Het beeld van een elite in strijd met het volk is niet de enige manier om naar deze discussie te kijken, maar ze geeft in ieder geval veel begrip over de 'Buttplugeriaanse' zaak, die volstrekt geen niemendalletje is.

Martin Zebracki (martin.zebracki@wur.nl) is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Cultural Geography Group van Wageningen Universiteit, en redacteur van AGORA. Mischa Dekker (mischa_dekker@hotmail.com) is Research Master Student Social Science (Universiteit van Amsterdam) en Philosophy (Universiteit Utrecht).

Literatuurselectie

Beyers, T. (2008) Lezing Ton Beyers: Santa Claus op Zijn Bestemming, 28 november 2008.

'De Affaire Buttplug'. Volkskrant, 22 september 2005.

Dickie, G. (1974) Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Internationale Beeldencollectie Rotterdam (2006) From Zadkine to McCarthy. A Guide to the Rotterdam International Sculpture Collection. Rotterdam: Stichting Centrum Beeldende Kunst.

'Lennaart Allan/We Laten Ons Niet Langer voor de Gek Houden'. Trouw, 12 februari 2006.

Molenaar, A. (2008) Een Kabouter als Vrijheidsbeeld. Rotterdam: Leefbaar Rotterdam.

'SeksKabouter Splits Rotterdam'. Volkskrant, 26 februari 2003.

Zebracki, M. (2012) Engaging Geographies of Public Art: Indwellers, the 'Butt Plug Gnome' and Their Locale. Social & Cultural Geography (13)7: 735-758.

Lefebvre's stad

AUTEUR & FOTOGRAFIE Koenraad Bogaert

In de rubriek Klassiekers gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Deze keer 'Writings on cities' (1996) van Henri Lefebvre.

Over 'het recht op de stad', een concept dat centraal staat in de kritische theorie van de Franse filosoof Henri Lefebvre (1901-1991), werd al heel wat geschreven en gediscussieerd. Toch wordt het concept vaak verkeerd begrepen, of beter gezegd, op een on-lefebvriaanse manier geïnterpreteerd. David Harvey (2008), de Marxistische geograaf die voor zijn eigen werk heel veel inspiratie haalde uit Henri Lefebvre, omschreef het recht op de stad vooral als een collectief recht om onszelf te veranderen door in te grijpen in de stad. Volgens hem is het recht op de stad een essentieel onderdeel van onze mensenrechten. De vraag is dan echter, hoe we dit recht om onszelf en de stad te veranderen praktisch kunnen garanderen en beschermen. Volgens Kafui Attoh (2011) blijft de wetenschappelijke literatuur over het recht op de stad eerder onduidelijk. De vele discussies over het recht op de stad verwijzen naar verschillende soorten rechten: socio-economische rechten, collectieve rechten, positieve of negatieve rechten, enz. Maar wanneer Attoh zich in een recente publicatie afvraagt wat voor soort recht het 'recht op de stad' is, dan stelt hij naar mijn mening de verkeerde vraag. De vergissing die Attoh maakt, en de verwarring die Harvey oproept door het recht op de stad als onderdeel te beschouwen van onze mensenrechten, is dat Lefebvre's concept wordt voorgesteld als een recht (dat op één of andere manier wettelijk zou vastgelegd moeten of kunnen worden) en niet – zoals Lefebvre het zelf eerder zag – als een politiek project en een radicale kritiek op onze samenleving. Het 'recht op de stad' werd door Lefebvre geïntroduceerd in zijn boek 'La Droit à la Ville' uit 1968.

Om een beter beeld te krijgen van wat hij precies bedoelde, is het ook belangrijk om goed te verstaan wat Lefebvre verstond onder de stad. Vaak gaat men er ten onrechte vanuit dat 'het recht op de stad' van toepassing is op de stad als aparte sociale ruimte die losstaat van bijvoorbeeld de natuur, het platteland, het dorp of zelfs de randstad. Lefebvre maakte dit onderscheid niet. 'La Droit à la Ville' maakte onderdeel uit van een reeks boeken waarin Lefebvre een belangrijke maatschappelijke evolutie trachtte in kaart te brengen. In een volgend boek, 'La Révolution Urbaine', schetst hij een lange historische evolutie van een agrarische over een industriële naar een stedelijke wereld, een 'urban society'.

Lefebvre heeft het hier over een globalisering van de 'urban fabric' waarbij stedelijke infrastructuur, stedelijke netwerken en het

stedelijke leven alle andere sociale en natuurlijke ruimtes geleidelijk aan domineert, penetreert en overneemt. Hiermee doelt hij niet op enkele 'global cities', zoals New York, Shanghai en Rio de Janeiro die vandaag een cruciale rol spelen in onze wereldeconomie, maar refereert hij naar een veel ruimere conceptualisering van het stedelijke. De 'urban fabric' is niet beperkt tot de fysieke ruimte van de stad zelf. Als we de analyse van Lefebvre volgen dan zijn snelwegen, spoorwegen, vlieg- en vaarroutes, computernetwerken en andere vormen van (stedelijke) infrastructuur die tot ver buiten de fysieke ruimte van elke individuele stad reiken, niet alleen manieren om steden te verbinden in een alsmar sterker geïntegreerd wereldeconomisch systeem, maar ook de specifieke uitdrukkingen van een historische evolutie waarin uiteindelijk alle andere ruimtes in de wereld door het stedelijke worden gedomineerd en overgenomen.

Het recht op de stad is een essentieel onderdeel van onze mensenrechten

Het concept van 'het recht op de stad' was voor Lefebvre een instrument waarmee dit proces kritisch kon worden geanalyseerd en van waaruit verzet en radicale verandering kon vertrekken. Volgens Lefebvre werd de evolutie naar een 'urban society' vooral gestuurd door een kapitalistische logica waarin de 'ruilwaarde' van de stad en de 'urban fabric' voorrang krijgt op haar 'gebruikswaarde'. Zeker in deze tijden van neoliberale globalisering wordt het alsmar duidelijker dat het commerciële voorrang krijgt op het sociale. Stadscentra worden omgevormd tot ruimtes waar consumptie centraal staat. Voor stedelijke overheden en hun beleid wordt het steeds belangrijker om investeringen aan te trekken en te concurreren met andere steden. De leefwereld van de stadsbewoners wordt hieraan ondergeschikt. Maar ook buiten de stad moeten mensen, indien nodig, plaatsmaken voor de uitbreiding van de 'urban fabric' en de kapitalistische logica. Niet alleen bij ons maar ook in het Globale Zuiden, waar bijvoorbeeld ontelbare plaatselijke boeren van hun land worden verdreven ten voordele van de wereldeconomie en haar infrastructurele behoeften. Met het concept van 'het recht op

de stad' probeerde Lefebvre het politieke karakter van deze ontwikkelingen aan te klagen en niet zozeer het fenomeen van globalisering op zich. Lefebvre wou vooral de aandacht vestigen op de ideologie en de klassenstrategieën die de globalisering sturen (Lefebvre, 1996).

Deze radicale kritiek vormde volgens Lefebvre een instrument om het verzet en de sociale strijd van de onderdrukten te ondersteunen. Het recht op de stad is dus niet zomaar een vertrekpunt van waaruit verzet de individuele stad kan terug claimen, maar eerder een instrument om vanuit de stad de hele samenleving te bevrijden van een kapitalistische onderdrukking. In de ogen van Lefebvre kon de stad op die manier omgevormd worden tot een politieke collectiviteit die een solidariteit kon uitdragen tot ver buiten de grenzen van de natiestaat en de liberale democratie als nationaal systeem. Misschien zien we dit vandaag wel werkelijkheid worden in de manier waarop het 'Tahrir-plein', één van de symbolen van de stad Caïro, een wereldwijd symbool is geworden in een wereldwijde strijd waarin niet alleen de Arabische volkeren bij betrokken zijn, maar bijvoorbeeld ook de 'indignados', de 'occupiers' van Wall Street, de Mexicaanse, Chileense en Quebecaanse studenten, en de vele Afrikaanse demonstranten tegen de stijgende prijzen van consumptiegoederen (zoals de beweging 'Occupy Nigeria'). Het is interessant om te zien op welke manier de vele uiteenlopende protestbewegingen geïnspireerd geraakten door de Tahrir-revolutie en via het Tahrir-symbool nieuwe vormen van solidariteit creëerden. Saskia Sassen wees op het specifieke stedelijke karakter van de verschillende protesten in de wereld vandaag. De stad is volgens haar de ideale ruimte van waaruit gewone mensen de geschiedenis mee bepalen. Na een lange periode waarin 'de stad' grondig werd hertekend en herdacht als een politiek project dat voornamelijk beantwoordde aan de verzuchtingen van het neoliberalisme, waarin

Occupy Wallstreet betoging in Brooklyn (New York). De strijd in diverse steden heeft velen bewust gemaakt dat de meerderheid van de wereldbevolking het slachtoffer is van een falend wereldsysteem en een politiek project van een kleine elite.

de publieke ruimte steeds meer werd geprivatiseerd en waarin het leven steeds meer werd onderworpen aan commerciële relaties, hebben de bezetters van de publieke ruimtes de stad terug opgeëist als het strijdtoneel voor een concreet alternatief.

Daarom moeten we optimistisch blijven als we geloven dat sociale strijd iets kan veranderen aan de mondiale politieke en economische crisis waarin we verkeren. De Arabische lente en de sociale strijd in vele steden in andere delen van de wereld heeft velen bewust gemaakt dat de overgrote meerderheid van de wereldbevolking het slachtoffer is van een falend wereldsysteem en een politiek project van een kleine elite. Hierdoor is vooral een belangrijke ruimte geschapen. De ruimte om opnieuw enkele essentiële en fundamenteel kritische vragen te stellen. Lefebvre's politieke project kan hier als inspiratie dienen. Hij had namelijk niet de bedoeling om zelf een alternatief voor te stellen, maar wou enkel de kritische basis leveren van waaruit een alternatief – via sociale strijd – kon ontstaan. Dus de ruimte is er vandaag (maar voorlopig ook niet meer dan dat) om een alternatief uit te werken dat verder reikt dan de stad alleen. Dat is exact wat Henri Lefebvre voor ogen had.

Koenraad Bogaert (koenraad.bogaert@ugent.be) is onderzoeker en verbonden aan de Middle East and North Africa Research Group (MENARG) van de Universiteit Gent.

Literatuurselectie

Attoh, K.A. (2011) What kind of right is the right to the city? Progress in Human Geography, 35, nr.5, pp. 669-685.

Bogaert, K. (2012) Het spook van Tahrir. Vlaams Marxistisch Tijdschrift, 46, nr.3, pp. 74-83. <http://www.imavo.be/vmt/12313-Bogaert.pdf>.

Harvey, D. (2008) The right to the city. New Left Review, 53, pp. 23-40.

Lefebvre, H. (1996) Writings on cities. E. Kofman & E. Lebas (Ed.) Oxford: Blackwell Publishing.

Lefebvre, H. (2003) The urban revolution. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Sassen, S. (2011) The global street: making the political. Globalizations, 8, nr.5, pp. 573-579.

Een wetenschappelijke afdaling

AUTEUR Jelle Brands

Hoe druk studenten het ook hebben, er is altijd wel tijd om een week op wintersport te gaan. Voor velen een ontspannende bezigheid in drukke tijden. Een paar dagen geen zware geografische concepten maar witte pistes, fantastische vergezichten en Tiroler dorpjes.

Geografie om te doen in plaats van om over na te denken.

In haar boek 'Snowboarding Bodies in Theory and Practice' heeft Holly Thorpe geen boodschap aan het onderscheid tussen ont- en inspanning. Thorpe is in staat het snowboarden uit te breiden naar een breder sociaal wetenschappelijk debat. Daarmee beoogt zij sociale theorie voor een breed publiek toegankelijk te maken, wereldwijde snowboardculturen te beschrijven, en bij te dragen aan de discussie rondom 'belichaming' door het toe te passen op snowboarden. Haar boek is een zoektocht naar hoe snowboarden wordt herinnerd, geproduceerd, geconsumeerd, gerepresenteerd en beleefd.

Dat Thorpe snowboarden met een wetenschappelijke bril bekijkt, is te zien aan de positionering van snowboarden in de context van verschillende benaderingen en theorieën. In de verschillende hoofdstukken zijn dit achtereenvolgens 'cultural memory studies', Marxistische perspectieven, het post-fordisme, Foucaultiaans denken, Bourdieu's theorieën omtrent 'embodiment', het feminisme, de 'sociology of mobilities' en non-representatieve theorie. Met behulp van (auto-)ethnografisch onderzoek, interviews en inhoudsanalyse verschaft ze inzicht in de perceptie en ervaringen van internationale beroepsbeoefenaars en sleutelpersonen, zoals snowboardfabrikanten en tijdschriftredacteuren, en verbindt zij praktijk en theorie.

Twee werelden verbonden: snowboarden en wetenschap

De diversiteit in de benaderingen en theorieën resulteert er uiteindelijk in dat Thorpe in het slothoofdstuk met een brede definitie van de 'snowboarding body' komt: 'a multidimensional and dynamic social, economic, material, mediated, cultural, gendered, moving and sensual phenomenon' (p.248). Deze definitie illustreert zowel de sterkte, als in mindere mate, de zwakte van het boek. Enerzijds is het onderwerp snowboarden, in relatie tot de genoemde theorie origineel: Bourdieu, Foucault en Marx vanuit de skilift! Het is een prestatie op zich dat Thorpe alle genoemde theorieën op heldere, bondige en toegankelijke wijze presenteert en projecteert op snowboarden en snowboardcultuur. Het boek faciliteert daarnaast ook de genoemde overbrugging van enkel doen tot ook denken. Het

biedt handvaten om de tijdruimtelijke handeling snowboarden en de aanwezige culturen ten gronde aan de activiteit te doorgronden. Het leert ons begrijpen wat we met vallen en opstaan geleerd, gehoord en gezien hebben tijdens de wintersport. Anderzijds laat de definitie zien dat Thorpe nogal wat hooi op haar vork neemt. Sommige hoofdstukken hebben baat bij verdere verdieping.

Neem bijvoorbeeld het hoofdstuk 'sensual bodies in affective spaces'. Thorpe trapt dit hoofdstuk af met de terechte constatering dat er binnen de wetenschap een toenemende interesse is naar het non-representatieve en het alledaagse. Het is dan ook vernieuwend dat Thorpe snowboarden binnen deze theorie introduceert. Zij refereert hierbij aan drie affectieve tijdruimten - snowboardstuntparken, off-piste en après-ski - en structureert haar verhaal rondom het onderscheid tussen risico en plezier met betrekking tot ervaring. In het geval van de off-piste wordt dit geïllustreerd door een beschrijving van enerzijds de angst voor lawines en anderzijds het geluk van snowboarden op poedersneeuw. Thorpe beschrijft daarbij de (multi-)sensuele aard van de ervaring op een heldere wijze. Tegelijkertijd is de beschrijving gelimiteerd omdat hoofdzakelijk een thematische manier van ervaren wordt belicht. Dat wil zeggen, 'deze' geur, 'dat' aanzicht, 'dit' geluid. Echter, zoals fenomenologen stellen, vindt een deel van onze ervaring al plaats vóór een specifiek gevoel of emotie optreedt. Naar mijn idee is snowboarden hier een goed voorbeeld van; het betreft een gecompliceerde mix van risico- en plezier-elementen, waar we ons niet altijd even cognitief bewust van zijn. Juist in de confrontatie met onze kwetsbaarheid in de meer 'extreme' gevallen - wanneer we off-piste gaan of een reuzensprong maken in het stuntpark - zou bewustzijn een emotie in de hand kunnen werken. Aan de vraag hoe snowboarden buiten deze meer extreme gevallen wordt belichaamd, tijdens het meer alledaagse van bijvoorbeeld een 'gewone' pisteafdaling, gaat Thorpe voorbij. Desondanks heb ik dit boek met veel plezier gelezen. Behalve dat het boek erin slaagt sociale theorie op een toegankelijke wijze te presenteren aan de snowboarder en andere geïnteresseerden, wordt ook snowboardcultuur, als specifiek onderdeel van jeugdcultuur, dichterbij de belevingswereld van de wetenschapper gebracht. Het boek creëert daarmee een balans die de deur opent naar beide werelden: snowboardcultuur en wetenschap. En als snowboardende geograaf kan ik me daar goed in vinden.

Thorpe, Holly (2011) Snowboarding Bodies in Theory and Practice. Uitgeverij: Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire, United Kingdom. ISBN: 978 0 230 57944.

ZZP'ers spelen verstoppertje

AUTEUR Inge Razenberg

ZZP'er zijn is hip en happening. Je bent je eigen baas, flexibel en kunt doen wat je leuk vindt. Het aantal Zelfstandigen Zonder Personeel is het afgelopen decennium enorm gegroeid. Volgens het CBS waren er in het eerste kwartaal van 2012 zo'n 570.000 ZZP'ers werkzaam. Veel van hen werken in woonwijken en dit stimuleert de overheid, omdat deze ZZP'ers een positieve invloed kunnen hebben op de leefbaarheid. Maar is dat werkelijk zo? Zijn deze zelfstandigen het wondermiddel voor wijken met leefbaarheidsproblemen? In haar masterscriptie voor planologie heeft Brechtje Schildkamp onderzocht of en hoe ZZP'ers en bedrijfsvastgoed gericht op deze doelgroep de leefbaarheid in de wijk kunnen vergroten.

Om dit te onderzoeken heeft Schildkamp een enquête verspreid onder ZZP'ers in vier Nederlandse wijken: Transvaalbuurt in Amsterdam, Mariahoeve en Merlot in Den Haag en Malburgen-Oost in Arnhem. Alle vier zijn dit wijken waar gebouwen speciaal voor ZZP'ers in staan, en (toevallig) kampen ze allen met leefbaarheidsproblemen. Schildkamp heeft haar onderzoekselementen helder geconceptualiseerd met haar eigen leefbaarheidsmodel, dat gebaseerd is op de leefbarometer van VROM en de leefbarometer van haar stageplek Seinpost Adviesbureau. Ze verwacht een verband tussen de vestiging van ZZP'ers in de wijk en het verbeteren van de leefbaarheid op vijf dimensies: sociale samenhang, voorzieningen en bedrijvigheid, veiligheid, publieke ruimte en levendigheid en reuring.

De resultaten van Schildkamps onderzoek tonen echter dat ZZP'ers in de onderzochte wijken slechts summier een bijdrage aan de leefbaarheid leveren. Ze lijken verstoppertje te spelen. De meeste ZZP'ers zetten zich niet actief in voor de wijk en voelen zich niet betrokken. Ook stimuleren ze de voorzieningen in de wijk nauwelijks: een broodje kan er nog van af, maar de lokale kapper wordt amper bezocht. Hun zakelijke bestedingen doen deze ondernemers buiten de wijk. Daarnaast vallen de resultaten wat betreft levendigheid en reuring tegen: ZZP'ers ontvangen weinig klanten en laten zich nauwelijks zien in de wijk. Ook aan schoonmaakacties in de wijk doen ze niet mee. Ze willen zich niet extra inzetten voor hun wijk, tenzij dit op een manier is die dicht bij hun bedrijfsactiviteiten staat. De belangrijkste reden voor ZZP'ers om niet meer voor de wijk te doen is een voor de hand liggende: tijdgebrek.

Wat dragen ZZP'ers dan wel bij? Ze vergroten de sociale controle in de wijk: ze melden overlast en met hun fysieke aanwezigheid vergroten ze de veiligheid in de wijk. Daarnaast verzorgen ze hun pand en de publieke ruimte rondom hun pand zelf, waardoor de wijk een frissere uitstraling krijgt.

Het operationaliseren van een begrip als leefbaarheid is lastig, en ook Schildkamp heeft hier moeite mee. De vertaling van haar leefbaarheidsmodel naar concrete onderzoeksvragen had beter gekund. Hierdoor is de conclusie over een gebrek aan levendigheid te kort door de bocht. Om de levendigheid in de wijk te meten is gevraagd hoe vaak ZZP'ers klanten ontvangen en of ze in de pauze een rondje door de wijk lopen. Omdat de antwoorden op deze vragen ontkennend zijn, concludeert Schildkamp dat ZZP'ers de wijk niet levendiger maken. Maar ZZP'ers staan vast wel eens op hun balkonnetje of doen overdag boodschappen, waardoor zij het straatbeeld verlevendigen.

Een broodje kan er van af, maar de kapper wordt amper bezocht

Diepte-interviews met een aantal ZZP'ers had dit soort bezwaren kunnen ondervangen. Ook gesprekken met buurtbewoners hadden van meerwaarde kunnen zijn: hoe ervaren zij als gebruikers van de ruimte de invloed van ZZP'ers op de leefbaarheid? Helaas is dat Schildkamp niet gelukt. De keus voor de vier wijken is daarnaast bepalend geweest voor de resultaten. Onderzoek naar wijken met ZZP'ers en minder leefbaarheidsproblemen hadden een ander licht op het verband kunnen werpen; zo was een meer generaliseerbaar beeld ontstaan. Dit biedt kansen voor andere, uitgebreidere onderzoeken die kunnen voortbouwen op Schildkamps onderzoek. De belangrijkste aanbeveling van Schildkamp is dat wanneer gemeenten en woningcorporaties de leefbaarheid in hun wijk willen vergroten, zij zich moeten richten op ondernemers die zich betrokken voelen bij de wijk. Denk daarbij aan ondernemers met een inloopfunctie, in plaats van ZZP'ers die veelal alleen binnen zitten. De vraag is echter of Schildkamp niet teveel verwacht van ZZP'ers. In een tijd waarin buurtbewoners nauwelijks bereid zijn te investeren in hun de buurt, waarom verwachten we dat dan wel van ZZP'ers? Vervolgonderzoek zou zich op deze vraag kunnen richten. Het onderzoek van Schildkamp kan door haar goed uitgewerkte concepten en zorgvuldige werkwijze hiervoor een goede basis zijn.

Brechtje Schildkamp (2011) ZZP'ers: de toekomst voor een leefbare wijk. Masterthesis Planologie, Radboud Universiteit Nijmegen.

Vrije ruimte

Sustainable suburbs

AUTEUR Arnold Reijndorp

Planologen en stedenbouwkundigen die zich met duurzame stedenbouw bezighouden lijken een gegronde afkeer te hebben van suburbane woonmilieus. Die schijnen per definitie niet duurzaam te zijn. Het is mij niet duidelijk of deze afkeer nou voortkomt uit een beoordeling van de opzet en de inrichting, of uit een opvatting over de bewoners van die omgevingen. De bewoners van deze eengezinswoningen in lage dichtheden hebben minimaal twee auto's die niet alleen voor woon-werkverkeer worden gebruikt, maar ook voor de meest onbenulige zaken. Daarnaast gaan ze ook nog eens minimaal twee keer per jaar op vakantie. Het liefst ver weg en natuurlijk met de auto of het vliegtuig. Stadsbewoners daarentegen gaan met de fiets naar hun werk en brengen de kinderen lopend naar school, ze doen de boodschappen in de buurt, gaan naar een museum of theater met de tram, nemen voor bezoek aan vrienden de trein (behalve als die in een suburb wonen, want dan kun er je niet komen) en gaan op vakantie naar een camping van Staatsbosbeheer of zeilen in Zeeland. Het lijkt een karikatuur, maar hoe moet je anders het afgrijzen verklaren, dat steevast volgt op het voorzichtig opperen van alleen maar de mogelijkheid – zoals ik laatst deed tijdens een discussie over Almere – van een duurzame suburbane omgeving? Hoe kun je het bedenken: duurzame suburbs, nou ja!

Met de fiets of de surfplank in de metro naar een bos of plas

Het gekke is, dat de illustraties in de publicaties over duurzame stedenbouw die ik ken een uitgesproken sub urbaan karakter dragen. Ik neem als voorbeeld het rapport 'Cities of tomorrow. Challenges, visions, ways forward' van de Europese Unie uit oktober vorig jaar. Op de kaft zien we een bijna pastoraal beeld van een parkachtige omgeving met een brede vijver waarlangs mensen, middenklassers zo te zien, flaneren of op bankjes en terrassen zitten. Aan de aan de andere kant van het water verrijzen 'urban villas' en slanke appartementsgebouwen van maximaal tien hoog uit gazons met bloesemende bomen. Aan de rand van het beeld is net nog het overstekende dak te zien van een paviljoenachtig gebouw, waarschijnlijk een bibliotheek, museum of theater. Tussen de woongebouwen schemert in de verte iets van een oudere stad, dichter en steniger lijkt het. Geen auto in beeld. Geen zwervers ook trouwens. Is dit de stad van de toekomst? Dan begrijp ik de afkeer van de suburbane omgeving helemaal niet meer. Let wel, ik vind het een mooi beeld. Je kunt het in werkelijkheid vinden, bijvoorbeeld in Barcelona, aan het eind van de 'Diagonal', maar ook in de

Villes Nouvelles rond Parijs, zij het met meer laagbouw. Maar waarom dan toch blijven tamboereren op het verhogen van dichtheden? Waarom is bouwen in bestaand stedelijk gebied de enige mogelijkheid voor een duurzame stedenbouw?

Je kunt stellen dat op tal van duurzaamheidsaspecten suburbane omgevingen veel meer mogelijkheden bieden: waterberging bijvoorbeeld, of energiewinning met zonnepanelen (schuine daken te over), windmolens desnoods, of bio-energie. Er zijn mogelijkheden voor stadslandbouw en tuinbouw, inclusief schaapskuddes en vijvers voor consumptievis. Individueel en collectief particulier opdrachtgeverschap en energiecoöperaties zijn in de suburbs uitgevonden, niet in de stad. Gebruik van alternatieve materialen en hergebruik is in suburbs eenvoudiger dan in de stad. Voor inrichting en beheer van de parken in de suburb – en de bossen of recreatiegebieden er omheen – kunnen trusts worden opgericht. In de nieuwe Engelse stad Milton Keynes wordt hiervoor een deel van de kosten uit commerciële exploitatie gehaald en voor een andere deel draaien ze op betrokken 'friends of'. Maar al die auto's dan? Precies, daar spitst de discussie zich op toe. Op dat punt weigeren we nog steeds te investeren. OV betekent automatisch altijd het verhogen van de dichtheden. Maar zou multimodaliteit ook een combinatie van wonen, uitgaan en recreëren kunnen betekenen? Waar kun je in Nederland, zoals in Berlijn, vanuit je woonwijk met de fiets of de surfplank in de tram of de metro naar een bos of plas? Het vooroordeel over de suburbane levenswijze lijkt een serieuze studie naar duurzame suburbs in de weg te staan. Dat vooroordeel blijkt onterecht gezien tal van initiatieven. De suburbbewoners blijken trouwens wat energieverbruik behoorlijk gemiddeld. In een onderzoekje van één van mijn studenten scoorde bijna iedereen een zeven. Dat kan niet, dachten we eerst. Maar het klopt, want iedereen heeft een nieuw, behoorlijk goed geïsoleerd huis, met een HR-ketel en een spaardouche en verder rijden ze in een redelijk zuinige middenklasser. En ze scheiden hun afval. Hele gewone mensen dus, die hechten aan een groene omgeving.

Arnold Reijndorp (A.Reijndorp@uva.nl) is zelfstandig onderzoeker en bijzonder hoogleraar sociaaleconomische- en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden. Als geassocieerd lid werkt hij mee aan een advies over de toekomst van de stad van de Raad voor de Leefomgeving en de Infrastructuur. Dit jaar ontving hij de Rotterdam-Maaskantprijs.

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[gironummer] 61 65 799

REDACTIE

Peter Pelzer (hoofdredacteur), David Bassens, Annelies Beek, Wouter Bervoets, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Jonas De Vos, Tim Devos, Heike Delfmann, Tessie Dijkers, Toon Dirckx, Mellanie van Doleweerd (secretaris), Jan van Duppen, Koen Elzerman, Roos de Haan, Ellen van Holstein, Joren Jacobs, Sander Lenferink, Martijn van der Linden, Jesper van Loon (productie en website), Michiel van Meeteren (coördinator Gent), Michiel Overkamp, Katrien Plasschaert, Hanneke Posthumus, Inge Razenberg, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomassen, Koen Tieskens, Trijntje Tilstra, Serge de Valk, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Elien Van De Vijver, Kirsten Visser, Christel van Wijk, Lisanne de Wijs (penningmeester), Barend Wind, Martin Zebracki.

THEMAREDACTIE WOONPATRONEN

Wouter Bervoets, Tim Devos, Toon Dirckx & Marijn van de Weijer

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Henk Donkers, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Jesper van Loon

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Mercurius - Almere

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€63,00
Studenten	€21,00
Overigen	€32,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via info@agora-magazine.nl. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij de redactie beschikbaar. Artikelen overnemen is toegestaan met toestemming van auteurs en bronvermelding.

ADVERTENTIES

Informatie via info@agora-magazine.nl

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de Vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer

Seks. Het is iets wat ons allen bezighoudt. Een website van een dagblad hoeft maar het woord in de titel te plaatsen en binnen de kortste keren wordt het artikel gekatapulteerd in de lijst van 'meest gelezen artikelen'. Seks verkoopt, zoals het succes van *Fifty Shades of Grey* ons onlangs nog duidelijk maakte. Maar zijn we ons echt bewust van hoe groot de invloed van seks en seksualiteit is op ons dagelijks leven en ruimtelijk gedrag? Wat is eigenlijk het verband tussen seksualiteit en ruimte, en wat is de rol van normen en waarden daarbij? Waarom mogen seksueel getinte scènes op tv pas na een bepaald uur in de huiskamers verschijnen? Waarom vind je nooit een prostitutiebuurt naast een lagere school? En waarom verkiezen homo's een stedelijke omgeving om in te wonen? In hoeverre laten normen en waarden bepaalde seksuele vrijheden toe, en wie bepaalt wat wel en niet hoort in de openbaarheid? Wat maakt bijvoorbeeld dat een vrouw in rok soms als 'sexy' en soms als 'slet' wordt beschouwd?

Normen en waarden over seksualiteit beïnvloeden in sterke mate hoe we omgaan met tijd en ruimte. AGORA vindt dan ook dat het tijd is om prangende vragen daaromtrent onder de loop te nemen – want wie niet vraagt, blijft maagd. Dit en meer in het volgende AGORA-nummer Seksualiteit.

Foto: David Shankbone

Damsluisweg 6
1332 EC Almere
Postbus 1145
1300 BC Almere

t 036 7515300
f 036-7515399
info@admercurius.nl
www.admercurius.nl

AD Mercurius in Almere, **méér** dan een grafische partner

Er zijn veel drukkerijen in Nederland.

Van grote rotatie-drukkerijen tot de bekende en vertrouwde drukker om de hoek.

AD Mercurius beweegt zich in het brede gebied tussen deze twee uitersten in.

Een gebied waar veel drukwerk wordt bedacht, waar vervolgens veel en hoge eisen aan de kwaliteit worden gesteld en waar uiteindelijk de mooiste grafische producten worden vervaardigd. In dat fascinerende gebied voelt AD Mercurius zich meer dan thuis, al jaren.

AD Mercurius kan ook uw partner zijn als het gaat om ideeën, concepten en uitvoeringen van vele soorten drukwerk. U praat met professionele mensen, die thuis zijn in alle facetten van de moderne, grafische wereld. Wij adviseren, raadplegen en helpen u juiste en verantwoorde keuzes te maken voor goed, verantwoord en duurzaam drukwerk.

AD Mercurius maakt deel uit van Adel Media, waarin DeltaHage en DigiPrint in Den Haag en Adel Print in Almere participeren. Voor u een vertrouwde basis voor de realisatie van drukwerk. **Uw drukwerk!**

AD Mercurius, binnenkort ook uw partner?